

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра кримінального права та процесу

ПЕРЕЦЬ ГАЛИНА ІГОРІВНА

Кримінально-правова характеристика злочину

Спеціальність: 262 – Правоохоронна діяльність
Магістерська програма – Правоохоронна діяльність
Магістерська робота

Виконала студентка групи ПДм-21

Г.І. Перець

Науковий керівник

к.ю.н., доцент Р.П. Олійничук

Магістерську роботу допущено

до захисту

“ ” 2018 р.

Завідувач кафедри

_____ Н.З. Рогатинська

ТЕРНОПІЛЬ - 2018

АНОТАЦІЯ

Перець Г. І. Кримінально-правова характеристика злочину. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітнього ступеня “магістр” за спеціальністю 262 – Правоохоронна діяльність – Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2018.

В дипломній роботі розглянуто поняття та ознаки злочину у кримінально-правовій доктрині; висвітлено науково-практичні підходи до класифікації злочинів; охарактеризовано склад злочину як юридичну підставу кваліфікації суспільно небезпечного діяння; розглянуто кваліфікацію злочину як кримінально-правову оцінку вчиненого діяння; встановлено особливості кримінальної відповідальності за вчинений злочин; здійснено порівняльну характеристику злочину та адміністративного проступку; обґрунтовано відмежування злочину та суміжних понять кримінального права.

ANNOTATION

Perets H. I. Criminal law characteristic of crime. – Manuscript.

Thesis to obtain the master's educational level on specialty 262 – Law enforcement activities – Ternopil National Economic University, Ternopil, 2018.

In the thesis the concepts and features of a crime in the criminal law doctrine are considered; the scientific-practical approaches to the classification of crimes are covered; the crime as a legal basis for the qualification of a socially dangerous act is characterized; the qualification of a crime as a criminal law assessment of a committed act is considered; the peculiarities of criminal responsibility for the committed crime; a comparative description of the crime and administrative misconduct is made; the delineation of the crime and related concepts of criminal law is justified.

РЕЗЮМЕ

Дипломна робота містить 102 сторінки, 1 рисунок, список використаних джерел із 101 найменування.

Метою дипломної роботи є комплексне вивчення кримінально-правової регламентації злочинів.

Об'єктом дослідження є винне протиправне діяння, що суперечить встановленим правилам поведінки в конкретному соціумі у певний час.

Предметом дослідження є сукупність взаємопов'язаних елементів кримінально-правової характеристики злочину як суспільно небезпечного діяння.

Одержані висновки та їх новизна: науково-узагальнено та систематизовано погляди науковців щодо класифікації злочинів, а також запропоновано за критерієм ступеня суспільної небезпеки діяння виділяти групи правопорушень.

Ключові слова: кримінальне законодавство, злочин, ознаки злочину, кримінальна відповідальність.

RESUME

Thesis contains 102 pages, 1 figure, list of sources with 101 titles.

The aim of the thesis is comprehensive study of the criminal legal regulation of crimes

The object of research is guilty of an unlawful act contrary to the established rules of conduct in a particular society at a certain time.

The subject of research is a set of interrelated elements of the criminal legal characteristics of the crime as a socially dangerous act.

The resulting conclusions and innovation: scientifically generalized and systematized views of scientists on the classification of crimes, as well as proposed by the criterion of the degree of social danger of the act to allocate groups of offenses.

Keywords: criminal law, crime, signs of crime, criminal liability.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
РОЗДІЛ 1. Концептуальна сутність злочину в кримінальному праві.....	7
1.1. Поняття злочину у кримінально-правовій доктрині.....	7
1.2. Ознаки злочину: кримінально-правова регламентація.....	15
1.3. Науково-практичні підходи до класифікації злочинів.....	28
Висновки до розділу 1.....	36
РОЗДІЛ 2. Особливості кваліфікації злочинів та кримінальної відповідальності за них.....	38
2.1. Склад злочину як юридична підстава кваліфікації суспільно небезпечного діяння.....	38
2.2. Кваліфікація злочину як кримінально-правова оцінка вчиненого діяння.....	50
2.3. Кримінальна відповідальність як правовий наслідок вчиненого злочину.....	58
Висновки до розділу 2.....	66
РОЗДІЛ 3. Розмежування злочину із суміжними правовими категоріями.....	68
3.1. Порівняльна характеристика злочину та адміністративного проступку.....	68
3.2. Відмежування злочину та суміжних понять кримінального права.....	77
Висновки до розділу 3.....	86
Висновки.....	87
Список використаних джерел.....	93

ВСТУП

Актуальність теми. Питання кримінально-правової характеристики злочину у кримінальному праві не можна вважати новими. Проблематику філософського розуміння злочину, їх видів та ознак можна вважати ключовою в науці кримінального права. До того ж вона значно розширюється внаслідок поглиблення розробок наукового та практичного значення у результаті еволюційної зміни пріоритетів, цінностей, які домінують в суспільстві на різних етапах його розвитку. Також слід відзначити, що розширення сфер діяльності людини внаслідок активного використання сучасних інформаційних технологій змушує наукову спільноту звертати свою увагу на новітні прояви девіантної поведінки особи, що має ознаки злочину. На часі також є однозначне вирішення проблеми розмежування злочину та адміністративного проступку, чіткої кваліфікації злочину. Отже, враховуючи вищенаведені аргументи, тема даного дослідження є актуальною.

Дослідженню означеної проблематики тією чи іншою мірою присвячені праці таких учених, як В. Борисова, О.О. Грекової, А.О. Зозулі, Я. О. Лантінова, В.О. Навроцького, Н.В. Сметаніної, Є. Л. Стрельцова, О.В. Ус, Є.В. Фесенко, І.М. Чекмарьової, В. В. Шаблистога, С.Д. Шапченко, А.М. Ященко та ін. Однак чимало питань залишається недостатньо дослідженими, зокрема що стосується чіткого розмежування злочину та суміжних понять.

Мета і завдання дослідження. Основною метою дослідження є комплексне вивчення кримінально-правової регламентації злочинів, їхніх ознак, класифікації та кваліфікації. Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі головні **завдання**:

- розглянути поняття злочину у кримінально-правовій доктрині;
- з'ясувати та охарактеризувати ознаки злочину;
- висвітлити науково-практичні підходи до класифікації злочинів;

- охарактеризувати склад злочину як юридичну підставу кваліфікації суспільно небезпечного діяння;
- розглянути кваліфікацію злочину як кримінально-правову оцінку вчиненого діяння;
- встановити особливості кримінальної відповідальності за вчинений злочин;
- здійснити порівняльну характеристику злочину та адміністративного проступку;
- обґрунтувати відмежування злочину та суміжних понять кримінального права.

Об'єктом дослідження є винне протиправне діяння, що встановленим правилам поведінки в конкретному соціумі у певний час.

Предметом дослідження є сукупність взаємопов'язаних елементів кримінально-правової характеристики злочину як суспільно небезпечного діяння.

Методи дослідження. У ході дослідження застосовувались різноманітні методи дослідження, а саме методи індукції (на етапі збору, систематизації і обробки інформації для проведення дослідження) та дедукції (у процесі теоретичного осмислення проблеми), монографічний (для формулювання пропозицій щодо розмежування понять «злочин», «кримінальний проступок», а також «адміністративне правопорушення»).

Теоретичну й методологічну основу дослідження становлять законодавчі та нормативні акти, наукові праці вітчизняних та зарубіжних науковців з питань сутності злочинності, класифікації та кваліфікації злочинів, кримінальної відповідальності; періодична наукова література, статистична інформація, матеріали науково-практичних конференцій, Інтернет-ресурси.

Інформаційною базою даного дослідження є матеріали вітчизняної судової практики.

Наукова новизна одержаних результатів проведеного дослідження полягає в тому, що:

1) науково-узагальнено та систематизовано погляди науковців щодо класифікації злочинів;

2) обґрунтовано доцільність відмови від вживання конструкцій «позитивна кримінальна відповідальність» та «негативна кримінальна відповідальність» та, враховуючи логіку поділу на види, замінити на більш доречніші «моральна кримінальна відповідальність» та «реальна кримінальна відповідальність»;

3) запропоновано за критерієм ступеня суспільної небезпеки діяння виділяти групи правопорушень:

1) злочини, тобто діяння, які мають найбільший ступінь суспільної небезпеки;

2) кримінально-правові проступки меншої суспільної небезпеки, яким не притаманні ознаки злочинного діяння;

3) адміністративні проступки.

Також запропоновано виділяти злочини та проступки, які, своєю чергою, слід розрізняти за сферою суспільних відносин, де завдано шкоди.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні рекомендацій щодо розмежування понять «злочин», «кримінальний проступок», а також «адміністративне правопорушення», що дозволить забезпечити адекватну реакції законодавця на вчинення протиправних діянь. Пропозиції націлені на усунення розбіжностей у вітчизняному законодавстві.

Основні теоретичні положення та практичні результати магістерської роботи оприлюднені на II Міжнародній студентській науковій конференції «Правова система України в умовах європейської інтеграції: погляд студентської молоді», яка відбулася 1 червня 2018 р. в м. Тернопіль на базі Юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету, та висвітлені в тезах на тему: «Поняття злочину в контексті теоретичного аналізу».

Структура і обсяг роботи. Робота викладена на 102 сторінках комп'ютерного тексту і складається із вступу, трьох розділів, що об'єднують вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел, який включає 101 найменування.

РОЗДІЛ 1

Концептуальна сутність злочину в кримінальному праві

1.1. Поняття злочину у кримінально-правовій доктрині

Злочин, як і будь-яке інше правопорушення, є вчинком людини, і саме тому йому притаманні всі ті об'єктивні та суб'єктивні особливості, що характеризують поведінку людини:

– фізичні властивості – той чи інший рух або його відсутність, використання фізичних, хімічних, біологічних та інших закономірностей навколишнього світу;

– психологічні властивості – прояв свідомості та волі, певна мотивація поведінки, її цілеспрямованість.

Однак на відміну від інших вчинків людини злочин за соціальною сутністю є посяганням на ті відносини, які склалися в суспільстві, відображають його найважливіші інтереси, внаслідок чого є під охороною закону про кримінальну відповідальність. Злочин завжди суперечить основним потребам та інтересам суспільного розвитку. А оскільки саме об'єктивні закономірності розвитку суспільства, його потреби й інтереси є критерієм, мірилом цінності чи антицінності людської поведінки, відповідності чи невідповідності цим потребам та інтересам, злочин завжди визнається антисоціальною поведінкою.

При цьому оскільки інтереси і потреби суспільства знаходяться в постійному розвитку, відповідно змінюється на певному етапі суспільного розвитку й оцінка поведінки людини як антисоціальної, злочинної. Тому поняття злочину не може бути незмінним: воно завжди повинно відповідати конкретному етапу розвитку суспільства, потребам та інтересам, притаманним саме цьому етапу. Це дозволяє зробити два висновки:

- 1) поняття злочину залежить від соціально-економічних відносин, що існують на певному етапі розвитку суспільства, і тому є історично мінливим;
- 2) визнання законом певної поведінки людини злочином (криміналізація діяння) або вилучення її з кола злочинних (декриміналізація діяння) є безперервним процесом оцінки відповідності чи невідповідності цієї поведінки суспільному розвитку [21].

Поняття злочину в кримінальному праві є універсальною і фундаментальною категорією: воно лежить в основі змісту всіх кримінально-правових інститутів. Саме тому визначенню цього поняття в кримінальному праві надавалося і надається велике значення.

В історії кримінального права поняття злочину визначали по-різному залежно від того, чому надавалося більшого значення – соціальній чи правовій характеристиці злочину. Відповідно можна виділити три визначення даного поняття: формальне, матеріальне і формально-матеріальне [13, с. 26].

Розглянемо детальніше сутність цих підходів.

Формальне визначення відображає юридичну природу, юридичні ознаки злочину, оскільки злочином визнається таке діяння, що передбачається законом як кримінально каране (злочинне те, що карається, або злочинним є те, що передбачено кримінальним законом). У багатьох іноземних державах за основу прийнято формальне визначення злочину, згідно з яким злочином вважається діяння, передбачене кримінальним законодавством відповідної країни. Але в цьому випадку незрозуміло, за яким принципом ті чи інші діяння записуються в розряд злочинних, а тому таке визначення не дозволяє відмежувати злочин від малозначного діяння від діяння, яке за своєю меншовагтністю не можна карати по всій строгості кримінального права. При формальному визначенні злочину можна, наприклад, посадити в тюрму людини за крадіжку буханця хліба, адже формально це все одно крадіжка.

Матеріальне визначення виділяє тільки соціальну сутність злочину, протиріччя його певним соціальним цінностям (злочин – суспільно небезпечне діяння). Таке визначення включає в себе такі ознаки, які визначають, чому дане діяння є злочином. Перш за все це вказівка на суспільну безпеку і об'єкти посягання. Однак не можна впадати і в іншу крайність, визначаючи злочин виключно через матеріальні ознаки.

Формально-матеріальне визначення поєднує соціальну і юридичну характеристики злочину (злочин – суспільно небезпечне і передбачене кримінальним законом діяння)

Якщо розглядати питання про те, яке з цих визначень є більш обґрунтованим, більш цінним, то насамперед необхідно мати на увазі, що будь-яке визначення того чи іншого поняття тільки тоді може виконувати і свої функції, коли максимально точно і вичерпно відображає істотні, типові ознаки певної дії, явища. У цьому сенсі формально-матеріальне визначення має перевагу, оскільки дозволяє відповісти не тільки на питання, які діяння закон визнає злочином, але і чому закон визнає їх злочином, що в сукупності відображає соціальну і правову природу, суть злочину [13, с. 27].

Отже, можна стверджувати, що лише поєднання формального та матеріального підходів дозволить чітко визначити сутність злочину.

Варто наголосити, що саме поняття злочину в кримінальному законі є універсальною і фундаментальною категорією: воно лежить в основі змісту всіх кримінально-правових норм і інститутів як Загальної, так і Особливої частини Кримінального кодексу України [48] (далі – КК) і дозволяє відмежувати злочин від інших правопорушень.

Цікавим є факт, що, як стверджують більшості науковців, в Руській Правді замість слова «злочин» вживається термін «образа» [54, с.46; 84, с.10; 29, с.69]. Образа зовсім не означала образи честі, а означала заподіяння приватній особі або групі осіб шкоди. Образа передбачає спричинення як і матеріальної, так і моральної шкоди. Такими є різні посягання на особу, майно й особисту честь людини (убивство, знівечення, крадіжка, несплата

боргу, образливі дії щодо особи) [67, с. 220]. Крім того, на думку В.М. Заруби замість терміну «злочин» вживалося не тільки поняття «образа», а також і такі поняття, як і «сором», «пагуба», «протор» [28, с.66].

Важливим питанням, яке також наявне в Руській Правді, є питання розмежування злочинів і цивільних правопорушень. У літературі зустрічається твердження, що Руська Правда не вирізняла відмінностей між злочинами й цивільними правопорушеннями. Проте ці думки є спірними, оскільки форми відповідальності в кримінальному й цивільному праві істотно відрізняються: кримінальному праву властиве покарання, цивільному – відшкодування збитку. Проте згідно з Руською Правдою при покаранні за вбивство передбачено дві міри відповідальності – віра й головництво, причому перша є кримінальним штрафом на користь князя, друга – відшкодуванням збитку сім'ї вбитого. Таким чином, має місце застосування двох форм відповідальності, як і в сучасному праві.

У Кримінальних кодексах УРСР 1922 і 1927 років містились ідентичні визначення злочину. Ст. 6 КК УРСР 1922 р. злочином визнавала усяку суспільно небезпечну дію або бездіяльність, що загрожує основам радянського ладу і правопорядку, встановленому робітничо-селянською владою на перехідний до комуністичного ладу період часу [25, с. 20]. Відповідно для того, щоб назвати людину злочинцем, не обов'язково було навіть визначати, що ж можна переступати. Таким чином, суддя в 1922 р, ґрунтуючись на робітничо-селянській правосвідомості, міг оголосити злочином будь-яке діяння, яке йому з яких-небудь причин здалося небезпечним для радянської держави.

Згідно ст. 4 КК УРСР 1927 р. суспільно небезпечним (злочинним) діянням визнавалась усяка дія або бездіяльність, що загрожує радянському ладу або порушує правопорядок, встановлений владою робітників і селян на перехідний до комуністичного ладу період часу [49]. У визначеннях КК УРСР 1922 та 1927 років була відсутня вказівка на передбаченість злочину

законом. Тому варто погодитись з думкою М. Й. Коржанського, що це був широкий простір для свавілля, беззаконня [41, с. 79].

Відповідно до ст. 7 КК УРСР 1960 р. «Поняття злочину» злочином визнавалося передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на радянський суспільний або державний лад, соціалістичну систему господарства, соціалістичну власність, особу, політичні, трудові, майнові та інші права громадян, а так само інше суспільно небезпечне діяння, яке посягає на соціалістичний правопорядок і передбачене кримінальним законом [50].

Загальне поняття злочину у сучасній інтерпретації міститься у ст. 11 КК України від 2001 р., відповідно до якої злочином визнається передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Водночас не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі [48].

Отже, формально-матеріальне визначення поняття злочину, надане у КК УРСР 1960 р. та КК України 2001 р., дає відповідь не лише на питання, які діяння є злочинами (що передбачені у КК України), але й чому (оскільки мають найвищий ступінь суспільної небезпечності).

Аналізуючи зміст норми кримінального закону, можна зробити висновок, що злочин є самостійності видом правопорушень. Основна особливість злочинів полягає в тому, що більшість з них заподіює істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі, а деякі створюють загрозу заподіяння такої шкоди. Тому особи, винні у вчиненні цього виду правопорушень, залучаються до найбільш суворого виду юридичної відповідальності – кримінальної відповідальності.

Злочин – це конкретне суспільно небезпечне діяння людини. Воно може проявлятися в формі дії або бездіяльності. Тому думки, переконання

або наміри особи вчинити злочин, не реалізовані в конкретному суспільно небезпечному дії або бездіяльності, не можна вважати злочином.

Злочинна дія – це активна, усвідомлена форма поведінки особи. Злочинна бездіяльність передбачає пасивну форму поведінки людини, що виражається у невчиненні дій, які вона повинна була і могла вчинити в силу закону або взятого на себе зобов'язання. Прикладом може служити ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст. 139 КК) або ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136 КК). Деякі злочини можуть бути вчинені як шляхом дії, так і бездіяльності наприклад: порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК), порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (ст. 270 КК) [66].

Злочин являє собою єдність об'єктивного і суб'єктивного: діяння і психічного (свідомого і вольового) ставлення до нього. Як діяння не може бути розкрито поза зв'язком з психічним ставленням особи до нього, так і зміст психічного ставлення (вини) не може бути визначено поза зв'язком з характером діяння: об'єктом, на який особа посягає, способом, наслідками та іншими його об'єктивними ознаками. Вина значною мірою визначає характер діяння і ступінь його тяжкості і є важливим критерієм визнання його злочином [19, с. 593].

Важливим аспектом з'ясування сутності поняття злочину є врахування того, що кримінальний закон дає вичерпний перелік злочинів, тому якщо навіть діяння становить небезпеку для суспільства, але не передбачено законом про кримінальну відповідальність, воно не може розглядатися як злочин. Звідси впливає найважливіші положення про неможливість застосування кримінального закону за аналогією з такого діяння, яке безпосередньо в ньому не передбачено. Так, ч. 4 ст. 3. КК України чітко вказує, що застосування кримінального закону по аналогії заборонено [48].

Водночас варто зазначити, що кримінальне законодавство України 1922 р. і 1927 р. допускало аналогію закону, яка означала, що в разі відсутності в Кримінальному кодексі вказівок на окремі види злочинів, покарання застосовувалися за тими статтями КК, що передбачали найбільш схожі за важливістю і характером злочини, з урахуванням правил Загальної частини. Введення в ці роки аналогії мало усунути прогалини в кримінальному законі, що пояснювалося неможливістю передбачити в тих умовах в КК вичерпний перелік злочинів [47].

Хоча аналогія в перших вітчизняних КК і обмежувалася певною мірою обов'язковим встановленням схожості дій (скоєного і передбаченого кримінальним законом) за об'єктивними ознаками, вона давала можливість суб'єктивного розсуду правозастосовчих органів в оцінці дії як злочину і, в кінцевому підсумку, часто призводила до порушення закону. Тому необхідність зміцнення законності вимагала вилучення аналогії з Кримінального кодексу і затвердження принципу: «немає злочину без вказівки на те в законі». Це і було зроблено вже в ст. 7 КК УРСР 1960 р., хоча норми, яка б прямо забороняла аналогію, у ньому не було [50]. Конституція України в ч. 2 ст. 58 містить найважливіший принцип законності: «Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення» [36]. Тому можна стверджувати, що ч. 4 ст. 3 КК України цілком відповідає цим положенням Конституції України.

Будь-яке діяння характеризується низкою ознак. Деякі з них мають принципове значення для вирішення питання про визнання вчиненого діяння злочином та про його кримінально-правову оцінку (кваліфікацію). Окремі з цих ознак, навпаки, не мають значення для вирішення вказаних питань. Саме тому законодавець з усієї сукупності ознак, що характеризують те чи інше протиправне діяння, виділяє найбільш важливі, значущі й найбільш типові, притаманні всім злочинам цього виду та закріплює їх у нормах КК. Таким чином, створюючи законодавчу модель злочину конкретного виду, законодавець абстрагується від нетипових, поодиноких ознак, особливостей

окремих діянь і закріплює в кримінальному законі лише мінімально необхідний набір ознак, які обов'язково повторюються під час вчинення будь-якого злочину цього виду та є необхідними й достатніми для визнання особи винною у вчиненні злочину певного виду. Для кримінально-правової оцінки вчиненого діяння необхідно на підставі кримінально-правових норм оцінити весь комплекс фактичних обставин, тобто кожен структурний елемент юридичного факту. Ідеальну (інформаційну) модель юридичного факту надає юридична конструкція, що знаходить своє відтворення в кримінальному законодавстві. Юридичною конструкцією юридичного факту кримінально-правової оцінки є склад злочину, під яким у науці кримінального права та в слідчо-судовій практиці розуміють сукупність встановлених у кримінальному законі юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), які необхідні та достатні для оцінки поведінки особи як конкретного злочину [87, с. 198].

Отже, під поняттям «злочин» слід розуміти діяння, які суперечать встановленим правилам поведінки в конкретному соціумі у певний час. Для даної категорії притаманна властивість мінливості, оскільки в один час і в певних соціальних умовах діяння можуть кваліфікуватися як протиправними, тобто злочинними, а в інший – навпаки, не будуть розглядатися як такі, що суперечать нормам поведінки та моралі.

1.2. Ознаки злочину: кримінально-правова регламентація

Кримінально-правова характеристика злочину охоплює, насамперед, його ознаки. На підставі аналізу визначення злочину у ст. 11 КК України Крайник Г.С., Овчаренко А.Є. виділяють такі ознаки злочину: передбаченість КК України; суспільна небезпечність; винність; діяння; учинення діяння суб'єктом злочину.

При цьому науковці відзначають, що дослідження норм Особливої частини КК України (наявність у статтях санкцій, у яких передбачено конкретний вид та розмір покарання) дає змогу виділити ще одну ознаку – караність. За вчинення будь-якого злочину передбачено певний вид та розмір покарання. Це дає підстави до злочину відносити положення, що стосуються покарання. Водночас низка статей Особливої частини КК України містить підстави спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності та обставини, що виключають злочинність діяння, які також можна віднести до елементів кримінально-правової характеристики злочинів [42, с. 309].

Отже, Крайник Г.С., Овчаренко А.Є. виділяють шість ознак злочину:

- 1) протиправність;
- 2) суспільна небезпечність;
- 3) діяння (дія або бездіяльність);
- 4) винність;
- 5) вчинення суб'єктом злочину;

6) караність, оскільки як без конкретного, усвідомленого діяння (дії або бездіяльності), так само як і без вчинення цього діяння суб'єктом злочину скоєне не буде злочином. Наприклад, думка – це ще не діяння, а тому не є злочином. Викрадення значної суми коштів 7-річною дитиною теж не є злочином. Те, що і будь-яке інше правопорушення може бути вчинене лише через діяння, не означає відсутності потреби виокремлення діяння (дію або бездіяльність) як ознаки злочину [42, с. 310].

У роботах одних науковців розглянуто чотири обов'язкові ознаки злочину:

- 1) протиправність;
- 2) суспільна небезпечність;
- 3) винність;
- 4) караність [13, с. 257-260].

Інші вчені виокремлюють п'ять обов'язкових ознак злочину:

- 1) протиправності;

- 2) суспільної небезпечності;
- 3) винності;
- 4) караності;
- 5) вчинення суб'єктом злочину [85, с. 70, 71].

М. Й. Коржанський теж пропонував виділяти п'ять ознак злочину (проте замість вчинення суб'єктом злочину виокремлював ознаку, що злочином є діяння (дія або бездіяльність) [40, с. 79].

М. І. Хавронюк запропонував виділяти шість ознак злочину (окрім протиправності, суспільної небезпечності, винності, караності, вчинення суб'єктом злочину ще й ознаку, що злочином є діяння (дія або бездіяльність) [90, с. 98-109].

У дослідженнях одні науковці підтримують виокремлення суспільної небезпечності як ознаки злочину (М.І. Панов, В.П. Тихий, В.І. Смирнов, В.М. Киричко), а інші проти такого виокремлення (В.В. Шаблистий та ін.). Без суспільної небезпечності незрозуміло буде, яке діяння є малозначним, складно буде пояснити, чому діяння слід визнавати злочином.

У підручнику з кримінального права [45] зазначено, що аналіз ч. 1 ст. 11. КК України свідчить, що в ній чітко закріплено три ознаки злочину: передбачуваність його в законі про кримінальну відповідальність, суспільна небезпека діяння і винність. Перша – передбаченість діяння КК України - формальна, що відображає юридичну, нормативну природу, тобто його протиправність. Інші дві ознаки – суспільна небезпека і винність - є за своєю сутністю матеріальними, тобто такими, що розкривають соціально-психологічну природу злочину.

Разом з тим аналіз ч. 2 ст. 1. КК України, яка визначає завдання Кримінального кодексу, дозволяє стверджувати, що передбачуваність дії в КК України одночасно означає і його обов'язкову караність за цим Кодексом. Частина 2 ст. 1. КК України вказує, що для здійснення завдання правового забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного

ладу України від злочинних посягань КК України визначає, «які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили». У цій нормі чітко проявляється нерозривний зв'язок кримінальної протиправності та кримінальної караності в характеристиці злочину. Саме тому в науці кримінального права панує думка про наявність чотирьох обов'язкових ознак злочину: суспільної небезпечності, винності, протиправності і караності. Кожна з цих ознак злочину відображає його різні істотні властивості, має свій зміст. Розглянемо детальніше сутність кожної ознаки злочину.

Суспільна небезпека як матеріальна ознака злочину полягає в тому, що дії або заподіюють шкоду відносинам, які охороняються кримінальним законом, або містять реальну можливість заподіяння такої шкоди [13]. Так, матеріальну шкоду завдають всі корисливі злочини (наприклад, крадіжка, грабїж, розбій і т. д.). Фізичної шкоди завдають тілесні ушкодження: вбивство, зґвалтування. Моральна шкода заподіюється всіма злочинами, які пов'язані з заподіянням фізичної шкоди [46].

Суспільна небезпека об'єктивна властивість злочину, реальне порушення відносин, що склалися в суспільстві. Виникнення, зміна, втрата суспільної небезпеки діяння обумовлені об'єктивними закономірностями суспільного розвитку, нерозривним зв'язком з тими соціально-економічними процесами, що відбуваються в суспільстві.

У ч. 1 ст. 11 КК України суспільна небезпека як обов'язкова ознака злочину тільки названа, проте її зміст закон не розкриває. Однак порівняльний аналіз різних видів правопорушень (адміністративних, дисциплінарних та ін.) показує, що їх суспільна небезпека не є рівнозначною суспільній небезпеці злочину: суспільна небезпека злочину як виду правопорушення набагато більша. Також не тотожні за своєю небезпечністю і різні злочини, зокрема можна порівняти вбивство і крадіжку.

Для суспільної небезпеки притаманні характер і ступінь суспільної небезпечності. Характер суспільної небезпеки як якісної категорії визначає,

перш за все, ту чи іншу групу суспільних відносин, на яку зазіхає злочин. Про характер суспільної небезпеки можна судити за значимістю суспільних відносин, на які посягає злочин. Ступінь суспільної небезпеки злочину, що представляє собою кількісне вираження порівняльної небезпеки аналогічних діянь однієї і тієї ж групи злочинів. Ступінь суспільної небезпеки залежить від форми провини, мотиву і мети, способу посягання, місця, обстановки і стадії його вчинення, тяжкості наслідків, що настали й інших обставин, при яких його було вчинено [66].

Крайник Г.С., Овчаренко А.Є. підкреслюють, що суспільна небезпека діяння як ознаки злочину оцінюється на двох рівнях:

1) законодавчому, коли законодавець криміналізує певне суспільно небезпечне діяння;

2) правозастосовному, коли орган дізнання, слідчий, прокурор, суддя оцінюють суспільну небезпечність учиненого конкретного злочину [42].

Тому суспільна небезпека і належить до оціночних понять. Критерієм оцінки суспільної небезпечності, її ступеня виступають об'єктивні й суб'єктивні ознаки злочину: об'єкт, на який посягає злочин, наслідки, спосіб учинення злочину, форма вини, мотив і мета тощо.

Суспільна небезпека злочинного діяння є фундаментальною категорією кримінального права, тому суспільна небезпека злочинного діяння повинна становити вихідний і кінцевий пункт кримінально-правового дослідження. Тільки суспільна небезпека як істотна ознака злочинного діяння дає можливість вірно осмислити інші кримінально-правові категорії і, в той же час, сама осягається лише через всю сукупність визначень інших кримінально-правових категорій. Окрім того, без суспільної небезпеки як ознаки злочину складно буде з'ясувати дійсний зміст малозначного діяння у ч. 2 ст. 11 КК, провести науково обґрунтоване відмежування злочину від інших правопорушень.

Відсутність суспільної небезпеки діяння означає його як незлочинне і некаранне. Наявність же в діянні лише формальних ознак будь-якого злочину

не є підставою визнання його злочином. Як показує практика нормотворчості в галузі юридичної відповідальності, далеко не всі суспільно небезпечні діяння законодавець з тих чи інших причин визнає злочинами, тобто не з усіма вважає за потрібне боротися заходами кримінальної репресії. Однак через те, що законодавець з яких-небудь причин, не визнає те чи інше суспільно небезпечне діяння злочином, це діяння все ж не перестає бути суспільно небезпечним [63].

В. П. Тихий звертає увагу на термінологічну неузгодженість між ч. 1 та ч. 2 ст. 11 КК України. У ч. 1 ст. 11 законодавець під небезпечним діянням розуміє діяння, яке заподіює істотну шкоду або створює небезпеку її заподіяння, а у ч. 2 ст. 11 КК України під небезпекою розуміється діяння, яке лише створює можливість заподіяння суттєвої шкоди. У зв'язку із цим він пропонує у ч. 1 ст. 11 КК України або виключити ознаку небезпечності злочинного діяння, або доповнити поняття злочину ознакою заподіяння суттєвої шкоди людині, суспільству, державі або людству. Це, на його думку, буде відповідати природі небезпеки, а також мовному та логічному тлумаченню цього явища. Також, на переконання В. П. Тихого, неточною є вказівка на суспільну небезпечність діяння, оскільки злочин може бути небезпечним не для суспільства, а для індивідуума, держави, людства [85].

Н. Ф. Кузнецова обґрунтовує доцільність існування суспільної небезпеки як соціальної характеристики злочину та зазначає, що:

1) суспільна небезпека діяння за природою є об'єктивною властивістю злочину, тобто не залежною від правової її оцінки законом. Однак стає вона властивістю саме злочину тільки після такої оцінки її КК;

2) суспільна небезпека за змістом – об'єктивно-суб'єктивна категорія, зумовлена сукупністю всіх обов'язкових елементів складу злочину;

3) кодекс вживає поняття і термін «суспільна небезпека» у двох значеннях: тільки як об'єктивної і як об'єктивно-суб'єктивної шкідливості;

4) суспільна небезпека діянь служить підставою їх криміналізації законом;

5) суспільна небезпека виступає підставою притягнення винної особи до кримінальної відповідальності;

6) характер і ступінь суспільної небезпеки визначає категоризацію злочинів;

7) суспільна небезпека злочину – перший критерій індивідуалізації покарання;

8) суспільна небезпека – така специфічна властивість злочину, яка дозволяє відмежовувати злочини від незлочинних правопорушень і малозначних діянь [57, с. 121].

Цікавими, на нашу думку, є наукові позиції В. В. Шаблістого, який досліджував суспільну небезпеку (небезпечність) у кримінальному праві в епоху постмодерну. Вчений відзначає, що поняття «небезпека» і «суспільний» у різних комбінаціях вживаються у декількох значеннях.

Перше передбачає те, що йдеться про діяння та (або) наслідків у КК України: ч. 2 ст. 1 – суспільно небезпечні діяння; ч. 1 ст. 2 – суспільно небезпечного діяння; ч. 1 ст. 11 – суспільно небезпечне діяння; ч. 2 ст. 11 – суспільної небезпеки; ч. 2 ст. 19 – суспільно небезпечного діяння; ч. 2, 3 ст. 24 – суспільно небезпечний, суспільно небезпечні наслідки; ч. 2, 3 ст. 25 – суспільно небезпечні наслідки та ін.

Друге значення сполучення цих слів має в Особливій частині КК України, яка оперує здебільшого небезпекою для життя та здоров'я людини та загальнонебезпечним способом вчинення злочину.

Третє полягає у вживанні для позначення небезпечності посягання без вказівки на суспільність (ч. 2 ст. 38 КК України) або з прив'язкою, як от: суспільно небезпечне посягання – ч. 3, 4 ст. 36 КК України; суспільна небезпечність злочинця (ч. 4 ст. 74 КК України), тоді як у ст. 94 КК України мова йде про ступінь небезпечності психічно хворого [95, с. 113-114].

Також В. В. Шаблістий зробив висновок, що використання у КК України 2001 р. такої категорії, як суспільна небезпека (небезпечність) при характеристиці злочину, діяння, посягання, наслідку, особи злочинця,

психічно хворого, способу вчинення злочину є скоріше даниною традиціям, які не є безспірними, а дискусію про їх оновлення можна вважати відкритою або розпочатою. Про це свідчить той факт, що на перших роках побудови радянської держави будь-яке діяння, що загрожувало не людині, а радянському ладу, тобто державі, вважалося суспільно небезпечним та злочинним. Вбачається, що саме звідси бере початок застосування кримінального закону за аналогією. Про безпеку для окремо взятої людини мови і бути не могло, на відміну від кримінальних законів ХІХ ст. Саме тому ознака «суспільна безпека» злочину не може мати місце в державі, у якій людину проголошено найвищою соціальною цінністю. Розглядувана категорія є штучно створеним рудиментом радянської правової системи, що, можливо, підлягає заміні на безпеку людини, суспільства, держави та людства. Саме це наукове положення виноситься на розсуд представників кримінально-правової науки. У зв'язку із цим В. В. Шаблистий запропонував повернутися до прогресивних ідей кримінально-правової науки та кримінального законодавства дореволюційних часів, оскільки вони злочинном вважали діяння, яке посягає на безпеку чи права людини. Суспільна безпека злочину була актуальною для держави, головною цінністю у якій майже століття була вона сама. Україна за часи незалежності лише на найвищому рівні проголосила своєю цінністю людину, чого у кримінальному законі на прикладі поняття «злочин» (яке є центральним у будь-якій правовій системі), на думку В. В. Шаблистого, наразі не спостерігається [94, с. 230].

Ми вважаємо, що суспільна безпека злочинного діяння є очевидною, а тому її наявність і дозволяє кваліфікувати такі дії чи бездіяльність як злочин.

Наступною обов'язковою ознакою злочину, що виражає його внутрішній психологічний зміст, є винність. У цій ознаці відображається найважливіший принцип кримінального права – суб'єктивного ставлення, тобто відповідальності тільки за наявності вини, що впливає із ст. 62 Конституції України [36]. Ч. 2 ст. 2. КК України закріпила цей принцип,

вказавши, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і визнана обвинувальним вироком суду.

Отже, закон про кримінальну відповідальність виключає об'єктивне ставлення, тобто відповідальність за шкоду, заподіяну за відсутністю вини, яка відповідно до ст. 23 КК є психічним ставленням особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та їх наслідків, вираженим у формі умислу або необережності. Відповідно до ст. 60, ч. 1 ст. 62 Конституції України і ч. 1 ст. 11 КК України у кримінальному праві можливе лише винна відповідальність, воно не знає відповідальності вини. Без вини немає злочину.

У цій ознаці втілено найважливіший принцип кримінального права – принцип суб'єктивного інкримінування. Таким чином, закон про кримінальну відповідальність виключає об'єктивне інкримінування, тобто відповідальність за шкоду, заподіяну при відсутності провини. Більшість вчених у зміст об'єктивного ставлення вкладають тільки відповідальність за відсутністю вини. Альтернативні точки зору у вітчизняній кримінально-правовій науці практично не досліджуються, що призвело фактично до канонізації суб'єктивного ставлення та його ототожнення з принципом відповідальності [96, с. 101].

Вина відповідно до ст. 23 КК України є психічним ставленням особи до скоєної дії чи бездіяльності та їх наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Злочин являє собою єдність об'єктивного і суб'єктивного: діяння і психічного (свідомого і вольового) ставлення до нього. Як діяння не може бути розкрито поза зв'язком з психічним ставленням особи до нього, так і зміст психічного ставлення (вини) не може бути визначено поза зв'язком з характером діяння: об'єктом, на який особа посягає, способом, наслідками та іншими його об'єктивними ознаками. Вина значною мірою визначає характер діяння і ступінь його тяжкості і є важливим критерієм визнання його злочином.

Не вважається злочином також діяння, що формально містить ознаки злочину, вчинене особою в результаті непереборної сили або під впливом фізичного насильства, якому вона не могло протистояти. Особа, яка вчинила злочин, під впливом примусу або погрози, або через іншу залежність, не звільняється від кримінальної відповідальності. Цю обставину суд враховує при призначенні покарання як обставина, що пом'якшує покарання.

Р. В. Вереша відзначає, що у теорії кримінального права щодо нормативного визначення поняття вини можна виділити три основні підходи:

- 1) дається нормативне визначення як загального поняття вини, так і окремих її форм та видів;
- 2) підхід, в якому відсутнє окреме визначення поняття вини на нормативному рівні, а даються визначення її окремих форм та (або) видів;
- 3) на нормативному рівні закріплюються форми та види вини, але не розкривається їх зміст [13, с. 39].

Також Р. В. Вереша підкреслює, що закріпивши у ст. 23 КК України визначення поняття вини, законодавець вжив формулювання, які не можна розуміти однозначно, зокрема, по-різному можна розуміти зміст понять «дія чи бездіяльність, передбачена цим Кодексом», та термін «наслідки». Щодо розуміння змісту цих понять науковець виділяє два підходи:

1. Відповідно до першого підходу, формулювання «... вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом ...», можна розглядати як загальну характеристику, яка охоплює не лише специфічний кримінально-правовий зміст діяння як елементу об'єктивної сторони складу злочину, а й інші його елементи, зокрема обстановку, час, місце, спосіб тощо; очевидно цей підхід передбачає, що і елементи складу злочину, які характеризують об'єкт (зокрема, відповідні властивості предмета і потерпілого від злочину), також охоплюються поняттям «... дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом ...». В межах цього підходу поняття «наслідки» також не може обмежуватись та розумітись лише як елемент (ознака) об'єктивної сторони складу злочину, оскільки відповідно до ст. 23 КК України ставлення особи до наслідків є

обов'язковим елементом вини, а в окремих юридичних складах злочинів (так званих формальних) наслідки як обов'язковий елемент об'єктивної сторони відсутні. Можливо, в даному разі законодавець розуміє під наслідками відповідні негативні зміни в об'єкті посягання – незалежно від того, чи втілюються вони в конкретну для сприйняття форму, чи проявляються на «соціальному рівні» без зовнішнього «об'єктивного» їх прояву. Таким чином, перший підхід дозволяє констатувати, що відповідні формулювання ст. 23 КК України не кореспондують з традиційним вживанням їх в межах вчення про склад злочину і потребують додаткових пояснень та застережень.

2. Відповідно до другого підходу розуміння поняття «дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом» і поняття «наслідків» здійснюється в межах традиційної термінології вчення про склад злочину; тоді діяння (дія чи бездіяльність) розглядаються як елемент (ознака) об'єктивної сторони складу злочину. Таким же елементом (ознакою) є наслідки. Відповідно інші елементи об'єктивної сторони, які в окремих складах злочинів є обов'язковими (спосіб, час, місце, обстановка тощо), а тим більше елементи, що характеризують об'єкт злочину, зазначеними поняттями не охоплюються. Між тим, в межах складу злочину певне ставлення до так званих обов'язкових «об'єктивних» елементів (не лише до діяння та наслідків) традиційно утворює конкретний зміст вини. Таким чином, другий підхід дозволяє констатувати: якщо розуміти відповідні поняття в межах термінології, характерної для вчення про юридичний склад злочину, то визначення поняття вини в ст. 23 КК України потребує певних уточнень [13, с. 40-41].

Отже, вина – поняття юридичне, тому не слід надмірно психологізувати її, намагаючись наповнити терміни, за допомогою яких закон визначає умисел та необережність, тим значенням, що вкладає в них психологія, а тим більше – доповнювати характеристику форм вини психологічними термінами, що не використовуються законодавцем.

Обов'язковою ознакою злочину є також його протиправність. Відповідно до п. 22 ст. 92 Конституції України, злочинність діяння визначається лише законами України [36].

Як формальна ознака злочину означає передбачуваність його в кримінальному законі. Кримінальна протиправність тісно пов'язана із суспільною небезпекою: вона є суб'єктивним вираженням об'єктивної, реальної небезпеки діяння для суспільних відносин, її законодавчої оцінки. Тому кримінальна протиправність – це юридична, правова оцінка загальної небезпеки, закріплена в законі. Саме суспільна небезпека, її ступінь визначає об'єктивні межі протиправності. За цими межами питання про криміналізацію діяння виникати не може. Виділення кримінальної протиправності як обов'язкової ознаки злочину – це конкретне вираження принципу законності в кримінальному праві: кримінальній відповідальності і покаранню підлягає лише особа, яка вчинила таке суспільно небезпечне діяння, передбачене законом як злочин [66].

З огляду на вищезазначене впливає важливе положення про неможливість застосування кримінального закону за аналогією до такого діяння, що прямо у ньому не передбачене, про що ми зазначали у підрозділі 1.1 даного дослідження.

Іноді діяння, що підпадають під ознаки злочину, не визнається законодавством як таке. Це трапляється в тих випадках, коли злочин відбувається в стані крайньої необхідності, необхідної оборони та інших випадках, передбачених законом. Зупинимось детальніше на даних поняттях.

Необхідна оборона – це пропорційний захист від протиправного посягання. У кожному конкретному випадку суд, виходячи з обставин справи, визначає, чи було скоєно діяння в стані необхідної оборони чи ні. Так, якщо громадянин завдав тяжких тілесних ушкоджень злочинцю, який намагався витягнути у нього з кишені гаманець, то це не буде розцінено як необхідна оборона, і в такому випадку особа підлягає притягненню до

кримінальної відповідальності, оскільки має місце перевищення меж необхідної оборони.

Крайня необхідність – це дії, спрямовані на усунення небезпеки, яка не могла бути усунута іншими засобами, і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності. Наприклад, під час пожежі на підприємстві зноситися будівля, що перебуває поблизу від місця горіння, для того, щоб запобігти поширенню вогню на інші будівлі. В даному випадку по-іншому не можна було би зупинити поширення вогню і шкода, заподіяна при цьому, є менш значною, ніж відвернена, тобто не перевищено межі крайньої необхідності [47].

Отже, протиправність передбачає порушення винною особою конкретної кримінально-правової норми-заборони під страхом застосування покарання.

З ознакою протиправності пов'язана четверта обов'язкова ознака злочину – його караність, під якою розуміється загроза застосування за злочин покарання, що міститься у кримінально-правових санкціях. У той же час діяння, за яке в законі передбачене кримінальне покарання, не втрачає властивостей злочину, якщо в конкретному випадку його вчинення за нього не буде призначене покарання [79, с. 30; 13, с. 260].

Особа, яка вчинила злочин, зобов'язана перетерпіти певні позбавлення матеріального і морального характеру за вчинений нею злочин. При цьому відповідальність настає і в тих випадках, коли особа не знала, що її дії заборонені кримінальним законом і є протиправними. Тобто незнання особою закону не звільняє її від відповідальності. Однак чинне законодавство допускає можливість звільнення особи, яка вчинила злочин, від кримінальної відповідальності і покарання у визначених випадках (Розділ X КК і ст. 91 КК) [46].

У той же час діяння, за які передбачено законом кримінальне покарання, не втрачають ознак злочину, якщо в конкретному випадку його

вчинення за нього не буде призначене покарання (наприклад, у зв'язку із закінченням строків давності, за амністією і т.д.).

З урахуванням вищевикладеного, підкреслюючи єдність ознак злочину, можна зробити висновок, що тільки наявність сукупності розглянутих чотирьох ознак – суспільної небезпечності, винності, протиправності, караності – характеризує діяння, вчинене суб'єктом злочину, як злочин.

1.3. Науково-практичні підходи до класифікації злочинів

У всій сукупності можливих злочинів слід виокремлювати види, що структуруються відповідно до певних критеріїв класифікації. Отже, види злочинності – це окремі відносно самостійні структурні складові злочинності, що є предметом вивчення кримінологів. А. І. Долгова вказує, що в кримінології було запропоновано безліч підходів для виокремлення в загальному масиві злочинів деяких груп; це виокремлення може проводитися як на основі формальних критеріїв (стать, вік, основна мотивація злочинця і т. д.), так і виходячи зі сфери суспільного життя, в якій вчиняються злочини, якої вона завдає шкоди (економіка, політика, державне управління) [44].

Закон у ст. 12 КК безпосередньо виділяє лише один із можливих критеріїв – ступінь тяжкості злочинів – і назвою цієї статті («Класифікація злочинів») підкреслює особливу значимість для кримінального права саме цього критерію.

Роль формального класифікатора за таким критерієм виконують санкції статей Особливої частини КК, а точніше – розмір санкцій у виді позбавлення волі [46].

Як свідчать проведені нами дослідження, злочини можна розділити за наступними ознаками:

1) залежно від ступеня тяжкості закон виділяє чотири категорії злочинів:

– злочини невеликої тяжкості – умисні і необережні діяння, за вчинення яких згідно із КК максимальне покарання не перевищує 2 років позбавлення волі, або інше, більш м'яке покарання;

– злочини середньої тяжкості:

- умисні діяння, за вчинення яких максимальне покарання не перевищує 5 років позбавлення волі;

- необережні діяння, скоєння яких максимальне покарання перевищує 2 роки позбавлення волі;

– тяжкі злочини – умисні діяння, за вчинення яких максимальне покарання не перевищує 10 років позбавлення волі;

– особливо тяжкі злочини – умисні діяння, за вчинення яких передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на термін понад 10 років позбавлення волі або більш суворе покарання.

Варто відзначити, що значення класифікації злочинів залежно від ступеня тяжкості полягає, зокрема, у визначенні чинності закону про кримінальну відповідальність щодо:

- злочинів, вчинених за межами України іноземцями та особами без громадянства, які не проживають постійно в Україні (ст. 8 КК);

- підстав кримінальної відповідальності за готування до злочину (ст. 14 КК);

- поняття злочинної організації (ст. 28 КК);

- обставин, що виключають злочинність діяння (ст. 43 КК);

- підстав і умов звільнення від кримінальної відповідальності (статті 45-9 КК);

- підстав і умов звільнення від покарання та його відбування (статті 74, 79-83, 97, 105-107 КК);

- застосування окремих видів покарань (статті 54, 59, 64, 102 КК);

- призначення покарання (статті 69-71 КК);

- встановлення строків погашення судимості (статті 89 і 108 КК);

– визначення підстав кримінальної відповідальності за деякі злочини (зокрема, передбачені ст. 255, ч. 2 ст. 372, ч. 2 ст. 383, ч. 2 ст. 384, ст. 396 КК) тощо.

Крім того, класифікація злочинів залежно від ступеня їх тяжкості має також значення для вирішення низки інших правових питань, а саме про:

- визначення виду установи, у якій особа має відбувати покарання;
- наявність підстав для здійснення оперативно-розшукової діяльності;
- порядок провадження у кримінальних справах;
- застосування амністії;
- визначення підстав застосування вогнепальної зброї працівниками поліції та інших правоохоронних органів;
- порядок розміщення осіб, взятих під варту;
- наявність підстав для встановлення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі;
- дозвіл чи відмову у наданні допуску до державної таємниці;
- прийняття до громадянства України, поновлення у громадянстві України і надання статусу біженця;
- виключення з військового обліку;
- особисту недоторканність і можливість затримання та арешту консульських посадових осіб у разі вчинення злочину тощо.

Зазначена класифікація злочинів може бути врахована у кримінальному судочинстві при визначенні переліку злочинів, розслідування у справах про які проводяться за протокольною формою досудової підготовки матеріалів, при визначенні підслідності, підсудності кримінальних справ тощо. У кримінальній політиці держави вона може мати значення для розробки програм боротьби із злочинністю, кримінальної статистики, організації профілактики злочинності тощо.

В основу інших класифікацій злочинів можуть бути покладені:

2) родовий об'єкт посягання. Так, за родовим об'єктом можна виділити двадцять видів злочинів відповідно до назв розділів Особливої частини КК, а саме злочини проти .

– злочини проти основ національної безпеки України (наприклад, дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади);

– злочини проти життя та здоров'я особи (наприклад, вбивство, заподіяння шкоди здоров'ю);

– злочини проти волі, честі та гідності особи (зокрема викрадення людини, торгівля людьми та ін.);

– злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (згвалтування та ін.);

– злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (порушення недоторканності приватного життя, житла; фальсифікація підсумків голосування; не виплата зарплати та ін.);

– злочини проти власності (крадіжка, шахрайство, грабіж, розбій, вимагання та ін.);

– злочини у сфері господарської діяльності (незаконне підприємництво, незаконне отримання кредиту, контрабанда та ін.);

– злочини проти довкілля (забруднення вод, забруднення атмосфери та ін.);

– злочини проти громадської безпеки (створення злочинної організації, бандитизм, терористичний акт)

– злочини проти безпеки виробництва (порушення вимог законодавства про охорону праці, порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою);

– злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту (порушення правил дорожнього руху і експлуатації транспортних засобів та ін.);

– злочини проти громадського порядку та моральності (групове порушення громадського порядку, масові заворушення);

– злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення (контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів)

– злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (розголошення державної таємниці);

– злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів (наруга над державними символами);

– злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку);

– злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (зловживання владою або службовим становищем);

– злочини проти правосуддя (завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою);

– злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) (невиконання наказу; опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків);

– злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (пропаганда війни; планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни) [48].

3) характер суспільно небезпечних наслідків, відповідно до чого можна виділити злочини з наслідками:

а) матеріального характеру (злочини, наслідком яких є майнова чи фізична шкода);

б) нематеріального характеру (злочини, наслідки яких полягають у психологічній шкоді, що заподіюється особі, або створюють дисфункції у певних суспільних відносинах – політичних, економічних, соціальних, правових тощо – і мають, таким чином, дезорганізаційний характер);

3) форма вини. Форма вини є критерієм поділу усіх злочинів на:

а) умисні злочини;

б) необережні злочини;

в) злочини, які можуть бути вчинені як умисно, так і через необережність;

г) злочини з так званою змішаною формою вини;

4) суб'єкт злочину. Суб'єкт злочину може бути критерієм поділу злочинів на:

а) злочини із загальним суб'єктом;

б) злочини із спеціальним суб'єктом.

При цьому серед злочинів із загальним суб'єктом можна виділити окрему категорію таких, які не можуть бути вчинені певними категоріями осіб (наприклад, суб'єкт злочину, передбаченого ст. 438 КК, загальний, але при вчиненні, скажімо, розбою щодо цивільного населення, який визнається порушенням законів і звичаїв війни, ним не може бути військовослужбовець, оскільки за такі дії останній несе відповідальність за ч. 2 ст. 433 КК;

5) наявність предмета злочину. За критерієм наявності предмета злочину можна виділити:

а) злочини, обов'язковою ознакою складу яких є предмет;

б) безпредметні злочини.

б) наявність потерпілого. За наявністю потерпілого виділяються злочини, обов'язковою ознакою складу яких:

а) є потерпілий;

б) потерпілого нема.

При цьому першу із цих категорій злочинів за характеристикою потерпілого можна поділити на злочини: із загальним потерпілим і злочини із

спеціальним потерпілим, а за роллю потерпілого в обвинуваченні – на злочини: приватного обвинувачення (передбачені, наприклад, ст. 125, ч. 1 ст. 126 КК); приватно-публічного обвинувачення (передбачені ч. 1 ст. 152 КК); публічного обвинувачення (усі інші).

7) територіальна поширеність і країна, на території якої вони вчинені. Територіальна поширеність злочинів є критерієм їх поділу на:

- а) злочини екстериторіального характеру;
- б) інші злочини,

Водночас за країною, на території якої вони вчинені злочини можна розподілити на:

- а) злочини, вчинені на території України;
- б) злочини, вчинені за межами України.

Перша з цих класифікацій має значення для правильного застосування положень частин 1 і 5 ст. 3, ч. 1 ст. 7, статей 8 і 10, а друга – положень статей 6-10 КК.

8) їх міжнародне визнання саме як злочинів. За критерієм міжнародного визнання їх як злочинів виділяються:

- а) міжнародні злочини;
- б) інші злочини.

При цьому міжнародні злочини, у свою чергу, поділяються на:

а) злочини за міжнародним правом (це передбачені, зокрема, статтями 433-442 КК України злочини проти миру, воєнні злочини і злочини проти людяності);

б) конвенційні злочини, тобто ті, склади яких встановлені на підставі положень міжнародних конвенцій (зокрема, це злочини, передбачені статтями 147, 149, 209, 215, 258, 266, 278, 284, 285, 307, 323, 333, 443-447 КК України).

9) їх кримінологічна характеристика. Кримінологічна характеристика злочинів створює підстави для їх поділу за критерієм мотивації на насильницькі, корисливі тощо. Але виділення в окрему групу корисливих

злочинів (злочинів, що вчинюються за корисливим мотивом) має також і певне кримінально-правове значення. Так, згідно з ч. 2 ст. 59 КК конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини; в Особливій частині КК міститься понад тридцять складів злочинів, для яких корисливий мотив є обов'язковою ознакою і підлягає встановленню при кваліфікації злочину;

10) їх політико-економічна характеристика. Так, кримінально-правове значення при застосуванні інституту видачі особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, та особи, яка засуджена за вчинення злочину (ст. 10 КК) має політико-економічна характеристика злочинів, за якою серед них виділяються, зокрема, політичні, фінансові та військові злочини.

11) обставини скоєння. Залежно від обставин, в яких відбувається злочинне діяння, виділяють наступні види:

- а) пенітенціарна злочинність;
- б) злочинність в екстремальних ситуаціях [25].

Низка цих класифікацій має значення для практики застосування кримінального та виправно-трудоного законодавства, інші – переважно теоретичне значення для кримінального права або кримінології, кримінальної статистики тощо.

Крім вищезазначених критеріїв класифікації злочинів у КК виділяються і такі види злочинів, як:

а) особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України і проти інтересів України (згідно зі ст. 8 КК вчинення цих злочинів за межами України іноземцями або особами без громадянства, що не проживають постійно в Україні, тягне відповідальність за КК України);

б) злочини проти миру та безпеки людства (статті 437-439, ч. 1 ст. 442), у разі засудження за які відповідно до ч. 5 ст. 49 і ч. 6 ст. 80 КК не застосовується давність;

в) продовжувані злочини (ч. 2 ст. 32 КК) та деякі інші.

Таким чином, класифікація злочинів має надзвичайно вагоме значення для розроблення заходів превентивного характеру у протидії злочинності, а також для вірної кваліфікації злочинних діянь та призначення відповідної кримінальної відповідальності.

Висновки до розділу 1

Злочин – це конкретне суспільно небезпечне діяння людини. Воно може проявлятися в формі дії або бездіяльності. Тому думки, переконання або наміри особи вчинити злочин, не реалізовані в конкретному суспільно небезпечному дії або бездіяльності, не можна вважати злочином.

Злочин є самостійності видом правопорушень. Основна особливість злочинів полягає в тому, що більшість з них заподіює істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі, а деякі створюють загрозу заподіяння такої шкоди. Тому особи, винні у вчиненні цього виду правопорушень, залучаються до найбільш суворого виду юридичної відповідальності – кримінальної відповідальності.

Кримінально-правова характеристика злочину охоплює, насамперед, його ознаки, а саме: суспільна небезпечність, винність, протиправність, караність. Ці ознаки у своїй єдності характеризують діяння, вчинене суб'єктом злочину, як злочин.

Закон про кримінальну відповідальність виключає об'єктивне ставлення, тобто відповідальність за шкоду, заподіяну за відсутністю вини, яка відповідно до ст. 23 КК є психічним ставленням особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та їх наслідків, вираженим у формі умислу або необережності.

У кримінології запропоновано безліч підходів для виокремлення в загальному масиві злочинів деяких груп; це виокремлення може проводитися як на основі формальних критеріїв (стать, вік, основна мотивація злочинця і

т. д.), так і виходячи зі сфери суспільного життя, в якій вчиняються злочини, якої вона завдає шкоди (економіка, політика, державне управління). Водночас закон у ст. 12 КК безпосередньо виділяє лише один із можливих критеріїв – ступінь тяжкості злочинів – і назвою цієї статті («Класифікація злочинів») підкреслює особливу значимість для кримінального права саме цього критерію.

РОЗДІЛ 2

Особливості кваліфікації злочинів та кримінальної відповідальності за них

2.1. Склад злочину як юридична підстава кваліфікації суспільно небезпечного діяння

Одним з основних складників боротьби зі злочинністю є правильна кваліфікація злочину, тобто правильна кримінально-правова оцінка поведінки (діяння) особи шляхом встановлення кримінально-правових (юридично значущих) ознак, визначення кримінально-правової норми, що підлягає застосуванню, і встановлення відповідності (тотожності, ідентичності) ознак вчиненого діяння конкретному складу злочину, передбаченому КК, за відсутності фактів, що виключають злочинність діяння [86, с. 174].

У науці кримінального права та слідчо-судовій практиці питанню кваліфікації злочину надається велике значення, оскільки правильна юридична оцінка вчиненого особою діяння є необхідною умовою досягнення законності під час відправлення правосуддя у зв'язку з проведенням кримінального провадження. Помилка у кваліфікації може потягти за собою необґрунтоване засудження особи, чи необґрунтоване її виправдання, чи застосування до винного норми КК, яка не містить всіх кримінально-правових ознак вчиненого діяння. Оскільки результатом кримінально-правової оцінки діяння є встановлення відповідності (тотожності, ідентичності) ознак вчиненого діяння конкретному складу злочину, передбаченому КК, то принциповим залишається питання про з'ясування поняття складу злочину, його елементів (їх ознак), видів складів злочинів і значення для кваліфікації вчиненого. Більше того, окремі науковці власне

кваліфікацію визначають як процес встановлення складу злочину в конкретному суспільно небезпечному діянні [83, с. 28].

Суспільно небезпечне діяння визнається злочином тільки у тому випадку, коли наявна відповідна сукупність його об'єктивних і суб'єктивних елементів (ознак), що в теорії кримінального права відповідно називається складом злочину. Таким чином, склад злочину – це система встановлених у кримінальному законі юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), передбачених як в гіпотезі, так і в диспозиції кримінально-правових норм, що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як злочинне.

Варто відзначити, що вчення про склад злочину є безперечним досягненням теорії кримінального права. Водночас КК України не містить визначення поняття «склад злочину», хоча використовує цей термін у низці статей як Загальної, так і Особливої частин (ч. 5 ст. 1102, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 2583, ч. 4 ст. 2585 КК). Так, відповідно до ч. 1 ст. 2 КК підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК. Згідно з ч. 1 ст. 13 КК закінченим злочином визнається діяння, яке містить усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК. Частина 2 ст. 17 КК передбачає, що особа, яка добровільно відмовилася від доведення злочину до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого злочину [48].

Таким чином, законодавець формулює в КК ознаки складів злочинів на основі вивчення ситуації, що складається в країні з вчиненням певних видів діянь людей, які набувають характеру тенденції до зростання і є шкідливими (небажаними) з точки зору суспільного прогресу. Адекватно побудований КК більш-менш правильно відображає систему сформованих суспільних відносин і ті суспільно небезпечні форми їх спотворення, що підривають справедливість в суспільстві і які гальмують вирішення поставлених перед ним завдань.

Розкриваючи сутність правового явища, доречно розглянути його генезис. Це допомагає повернути вживаним термінам їх істинний сенс, який втрачається в ході багаторічного використання, в результаті численних інтерпретацій, пошуків тонкощів.

Теоретик кримінального права С.М. Будзинський, досліджуючи історію терміна «склад злочину», вказував, що поняття «*corpus delicti*» (перекладається дослівно саме як склад злочину) вживалося до другої половини XVIII століття виключно в процесуальному значенні. Початкове значення цього терміна – труп убитого. Надалі цим терміном стали позначати сукупність зовнішніх матеріальних слідів злочину (в крадіжці зі зломом – пошкодження дверей і вікон, підроблені ключі та інші знаряддя, залишені винними особами); потім – сукупність доказів, які свідчили про скоєний злочин (показання потерпілого і свідків і т.д.). «У XVI і XVII століттях під ним розуміли всі ті сліди, які залишає злочинне діяння в зовнішньому світі, як, наприклад, труп убитого, знаряддя вбивства, сліди крові і т.п., тобто взагалі сукупність тих ознак, за якими можна було впевнитися в дійсному скоєному злочині» [10].

З кінця XVII століття в Німеччині поняття *corpus delicti* (*Thaibestand des Verbrechens*), поряд з кримінальним процесом, стало використовуватися в кримінальному праві в сенсі істотних умов настання кримінальної відповідальності (тобто аналогічно тому, як ми вживаємо термін «склад злочину» в даний час) [10].

О. Ус відзначає, що подальшого розвитку вчення про склад злочину отримало у працях німецьких юристів К. Біндінга та Ф. Листа, у яких він набув вже кримінально-правової спрямованості. Більш детальне дослідження елементів складу злочину у XIX столітті проводилося такими вченими, як М.С. Таганцев, О.Ф. Кістяківський та ін. Фундаментальної розробки вчення про склад злочину в середині XX століття отримало в працях А.А. Піонтковського, А.М. Трайніна, В.М. Кудрявцева, Я.М. Брайніна та інших науковців [87, с. 197].

У кримінальному праві державах англо-американської правової сім'ї (зокрема, в Англії та США) також не йдеться про склад злочину; замість нього доктрина та судова практика виокремлюють два елементи злочину – «actus reus» (характеризує об'єктивну сторону злочину) та «mens rea» (характеризує суб'єктивну сторону злочину), які мають поєднуватися, утворювати одне ціле, «іти в парі», інакше не буде підстав для притягнення особи до кримінальної відповідальності та призначення їй відповідного покарання. При цьому «actus reus» – це вчинене особою протиправне вольове діяння (дія чи бездіяльність), яке часто позначається терміном «поведінка» («conduct»); щодо причинності, то сторона обвинувачення має довести, що дії особи були закономірною та безпосередньою причиною небезпечних наслідків. «Mens rea» (у перекладі – «винний дух», «злий розум», «заборонений умонастрій») – це кримінальний намір, стан психіки, що відбиває винність особи. Отже, кримінальне право держав англо-американської правової сім'ї також оминає питання щодо «складу злочину» [76, с. 261].

Отже, спочатку поняття «склад злочину» мало кримінально-процесуальне значення. Склад злочину визначався як сукупність матеріальних слідів діяння, що має ознаки злочину. Надалі поняття «склад злочину» наповнюється новим змістом: «Тільки в кінці XVIII століття в німецькій літературі поняття складу злочину переноситься в кримінальне матеріальне право, причому у визначенні цього поняття довго проявляється його процесуальне походження, тому з вчення про склад злочину звичайно виключали вчення про суб'єктивні умови винуватості» [82, с. 141].

Сучасна інтерпретація поняття «склад злочину» закріплена в теорії кримінального права. Склад злочину складається з чотирьох підсистем: об'єкта злочину, об'єктивної сторони злочину, суб'єкта злочину, суб'єктивної сторони злочину (рис. 1.1).

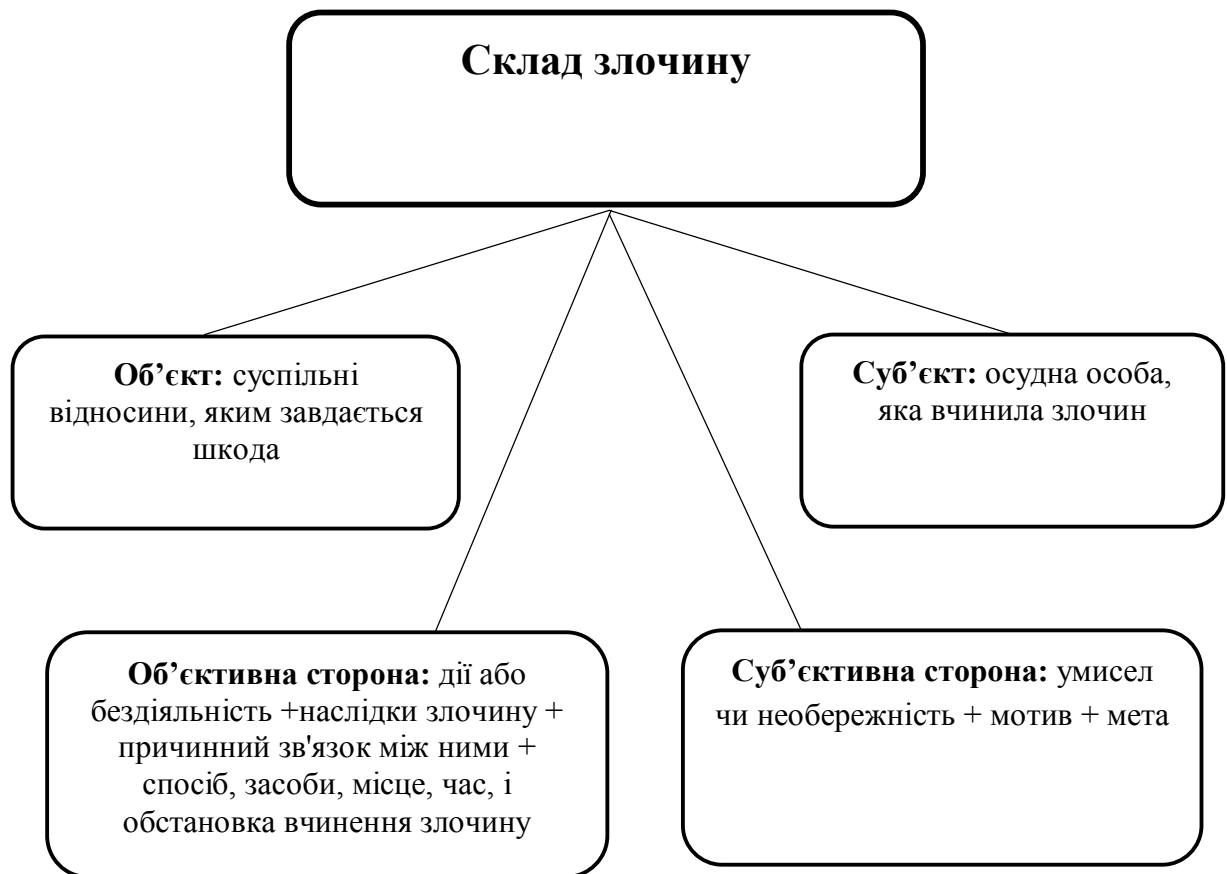

Рис. 1.1. Склад злочину (складено автором)

Таким чином, під складом злочину розуміється опис у законі об'єктивних і суб'єктивних ознак конкретного суспільно небезпечного діяння як злочинного і кримінально-караного. Склад злочину являє собою законодавчу модель конкретного злочинного діяння через опис його в статтях (частинах статей) Особливої частини КК шляхом характеристики об'єктивних і суб'єктивних ознак з урахуванням положень Загальної частини кримінального закону.

Вчення про склад злочину доволі ретельно розроблено в сучасній кримінально-правовій доктрині. Водночас у науковій літературі висловлюється думка щодо відсутності потреби розроблення складу злочину (як мінімум для кримінально-правової оцінки вчиненого), оскільки, на думку окремих дослідників, якщо є відповідна кримінально-правова норма, за якою здійснюється кваліфікація злочину, то навіщо потрібен склад злочину. Таким

чином, щодо розуміння правової природи складу злочину в науці кримінального права містяться різні підходи, а саме склад злочину розглядається як:

- 1) реально наявний склад злочину,
- б) нормативний склад злочину [52],
- 3) законодавча модель відповідного злочину (нормативістський підхід) [21],
- 4) юридична конструкція, розроблена теорією кримінального права [65].

О.В. Ус вважає, що структурування усіх юридично значущих ознак у визначеній системі елементів складу злочину сприяє правильній кримінально-правовій оцінці вчиненого діяння та спрощує її. Значний обсяг правового матеріалу міг би перетворити кваліфікацію в надзвичайно складне завдання, якщо б не була створена така законодавча конструкція, як склад злочину. Конкретний склад злочину відрізняється від інших складів злочинів як мінімум однією юридично значущою ознакою. Саме тому склад злочину виконує також розмежувальну функцію, яка дає змогу чітко, на підставі закріплених у кримінальному законі елементів (їх ознак) відмежувати один злочин від іншого. Зважаючи на це, дуже важливо під час кримінально-правової оцінки вчиненого особою діяння правильно й повно встановити всі фактичні обставини справи, щоб порівняти їх з ознаками елементів конкретного складу злочину, передбаченого КК, і надати їм правильну юридичну оцінку [87, с. 198].

Логічно припустити, що склад злочину має таку назву, оскільки складається з певних частин, що мають назву «елементи», які, своєю чергою, характеризуються відповідними ознаками. Склад злочину являє собою систему таких ознак, які є необхідними та достатніми для кваліфікації діяння як злочину. Будучи моделлю злочину, склад злочину набуває певних властивостей системи. Ці властивості проявляються, зокрема, в тому, що його характеристики мають структурну (елементи, зв'язки між ними) та

змістовну (ознаки) сторони. Під елементами складу злочину слід розуміти однорідну групу юридичних ознак, що характеризують злочин з якоїсь однієї сторони.

Таким чином, процес кримінально-правової оцінки діяння полягає в послідовному виявленні у вчиненому особою суспільно небезпечному діянні всіх елементів (їх ознак) складу злочину, а саме а) об'єкт складу злочину, б) об'єктивну сторону складу злочину, в) суб'єкт складу злочину та г) суб'єктивну сторону складу злочину, передбаченого кримінально-правовою нормою.

Слід зазначити, що окремі ознаки елементів складу злочину є обов'язковими для всіх складів, а інші є обов'язковими лише для окремих складів злочинів, якщо вони безпосередньо зазначені в нормах КК чи випливають з їх змісту. Перша група ознак у доктрині кримінального права отримала назву «обов'язкові», друга група ознак – «факультативні» ознаки елементів складу злочину. У науковій літературі висловлюється позиція називати ці ознаки «загальні» та «індивідуалізуючі». Таким чином, обов'язкові ознаки елементів складу злочину є в будь-якому складі злочину, без них складу злочину не існує. Саме тому відсутність хоча б однієї з обов'язкових ознак свідчить і про відсутність складу злочину в цілому. Факультативні ознаки елементів складу злочину мають таке значення:

- а) для конкретного складу злочину можуть бути обов'язковими;
- б) якщо вони не є обов'язковими, то можуть бути для конкретного складу злочину кваліфікуючими або привілейованими ознаками;
- в) якщо вони не є ні обов'язковими, ні кваліфікуючими чи привілейованими ознаками елементів складу злочину, то можуть враховуватися під час призначення покарання як обставини, що його пом'якшують або обтяжують (ст. 66, 67 КК) [45].

Водночас поділ ознак елементів складу злочину на обов'язкові та факультативні притаманний лише загальному поняттю про склад злочину, що розроблене в теорії кримінального права. Щодо конкретного складу

злочину, передбаченого відповідною кримінально-правовою нормою, то всі ознаки, які йому властиві, є обов'язковими.

Доречно відзначити, що ознаки елементів складу злочину в науковій літературі класифікуються і за іншими критеріями. Так, залежно від співвідношення з об'єктивною реальністю їх можна поділити на:

а) об'єктивні ознаки (ті, що характеризують об'єктивну реальність і не залежать від свідомості особи) – характеризують об'єкт і об'єктивну сторону складу злочину;

б) суб'єктивні ознаки (ті, що залежать від свідомості особи і характеризують психічну сторону діяння особи) – характеризують суб'єкт і суб'єктивну сторону складу злочину. Залежно від способу описання ознак складу злочину їх поділяють на:

а) позитивні ознаки (ті, що вказують на наявність складу злочину) - підтверджують наявність відповідного предмету (ознаки), а тому і на наявність складу злочину;

б) негативні ознаки (ті, що вказують на відсутність складу злочину), у яких узагальнюючою ознакою є відсутність у них тих чи інших якостей чи властивостей.

Більшість ознак складу злочину сформульовані з використанням позитивних понять, у позитивній формі, шляхом вказівки на ті чи інші якості, властивості злочину. Негативні ознаки містяться як в Загальній (ч. 2 ст. 11, ч. 2 ст. 19, статті 36-43 КК), так і в Особливій частинах КК (ч. 1 ст. 122 ч. 2 ст. 186 КК). Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 19 КК не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки [48].

Для правильної кримінально-правової оцінки вчиненого діяння необхідно встановити наявність всіх обов'язкових позитивних ознак і

відсутність негативних ознак конкретного складу злочину. Залежно від ступеня суспільної небезпечності ознаки складу злочину можна поділити на:

а) конститутивні (ознаки основного складу злочину, на яких базується конструкція складу злочину);

б) кваліфікуючі (ті, що обтяжують кримінальну відповідальність і вимагають кваліфікації злочину за більш суворою, ніж основний склад, частиною статті Особливої частини КК);

в) привілейовані (ті, що пом'якшують кримінальну відповідальність і вимагають кваліфікації злочину за менш суворою, ніж основний склад, статтею (частиною статті) Особливої частини КК) [47].

За ступенем визначеності ознаки складу злочину можна поділити на:

а) визначені ознаки (ті, зміст яких розкрито в кримінальному законі);

б) оціночні ознаки (зміст яких у КК не розкрито, але їх зміст розкривається правозастосовними органами під час тлумачення та застосування відповідної статті Особливої частини КК з урахуванням приписів кримінального закону, обставин конкретної справи (провадження) та усталеної судової практики застосування відповідних положень КК у процесі здійснення кримінального провадження).

Залежно від ступеня усталеності ознаки елементів складу злочину поділяються на:

а) постійні (ті, які є незмінними протягом чинності кримінального закону і зміст яких не залежить від обставин конкретної кримінальної справи (провадження));

б) змінювані (ті, зміст яких може змінюватися без змін тексту відповідної кримінально-правової норми). Змінювані ознаки можуть бути як оціночними, так і бланкетними (для встановлення змісту конкретної ознаки елементу складу злочину необхідно звернутися до іншого нормативно-правового акту). Наприклад, ст. 143 КК передбачає кримінальну відповідальність за порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, тому для встановлення змісту

такої ознаки об'єктивної сторони складу злочину, як суспільно небезпечне діяння, необхідно звернутися до нормативно-правового акту, який регламентує порядок трансплантації органів або тканин людини [66].

Залежно від способу закріплення (описання) ознак елементів складу злочину їх можна поділити на:

а) номінальні (від лат. *nomina* – ім'я), або диспозитивні (ті, що наведені у статті кримінального закону);

б) відсилочні (ті, що зазначені в інших статтях кримінального закону);

в) бланкетні ознаки (ті, що містяться в інших законах чи нормативно-правових актах).

Процес зіставлення фактичних обставин справи та кримінально-правової норми здійснюється на підставі методики, що розроблена доктриною кримінального права та перевірена багаторічною практикою. Він полягає у зіставленні фактичних обставин справи з кримінально-правовою нормою за всіма елементами складу злочину. Якщо ознаки фактично вчиненого особою діяння й ознаки елементів складу злочину, передбаченого в кримінальному законі, збігаються, слід вважати, що вчинене діяння містить ознаки відповідного складу злочину. Відсутність у вчиненому хоча б однієї з ознак відповідного елементу складу злочину свідчить про відсутність і складу злочину загалом.

Традиційно в науковій літературі висловлюється позиція щодо доцільності починати процес кримінально-правової оцінки діяння зі встановлення об'єкта та об'єктивної сторони, а завершувати встановленням суб'єкта та суб'єктивної сторони складу злочину [56, с. 15-27]. Водночас окремі дослідники зазначають, що це не завжди так [73, с. 37-40].

У будь-якому разі спочатку необхідно з'ясувати всі фактичні обставини справи. З практичної (правозастосовної) точки зору важливим є й питання про те, де розмішений (закріплений, описаний) склад конкретного злочину. Слід зазначити, що першоелементом кримінального права є кримінально-правова норма – загальнообов'язкове правило поведінки, передбачене в

кримінальному законі, порушення якого тягне застосування заходів кримінально-правового характеру. Першоелементом кримінального закону є його стаття. У теорії права традиційно виділяють три варіанти співвідношення норми права і статті нормативно-правового акту (зокрема, закону):

а) норма права і стаття закону можуть збігатися (що не зовсім притаманне кримінальному праву);

б) в одній статті закону можуть міститися декілька правових норм (що також нетипово для кримінального права);

в) норма права може бути викладена в декількох статтях одного закону.

Остання ситуація характеризує співвідношення кримінально-правової норми та статті кримінального закону. У зв'язку з наведеним більш поширеною є позиція, відповідно до якої кримінально-правова норма, яка містить склад конкретного злочину, здебільшого не збігається зі статтею (частиною статті) Особливої частини КК, а тому ознаки елементів складу злочину передбачені не лише у статтях Особливої частини КК, а й регламентовані приписами Загальної частини КК. Це зумовлено тим, що застосування статей Особливої частини КК можливо лише за одночасного застосування статей Загальної частини КК, які стосуються відповідного складу злочину (наприклад, у ст. 18 КК регламентоване визначення суб'єкта злочину та його види).

Таким чином, усі ознаки складу злочину у тій чи іншій формі містяться в кримінально-правовій нормі, проте жодна стаття Особливої частини КК не містить всіх ознак складу злочину. Сутнісні, відмінні та специфічні для того чи іншого складу злочину містяться у статті (частині статті) Особливої частини КК; ознаки, що є загальними для всіх складів злочинів містяться у Загальній частині КК. Крім того, слід зазначити, у КК Загальна та Особлива частини складають органічну єдність, а тому конкретна кримінально-правова норма складається з ознак, розташованих як в Особливій, так і в Загальній частинах КК. Отже, зміст кваліфікації визначається не лише статтями

(частинами статей) Особливої частини КК, а й відповідними статтями (частинами статей) Загальної частини КК [87, с. 199].

На підставі проведеного дослідження можна узагальнити, що значення складу злочину для кримінально-правової оцінки вчиненого діяння полягає в такому:

1. Загальносоціальне значення характеризується тим, що в сукупності елементів конкретного складу злочину відтворюється негативна оцінка суспільством, державою і правом відповідної поведінки, тобто склад злочину – це антинорма поведінки особи.

2. Кримінально-правове значення визначається тим, що склад злочину:

1) є нормативною, законодавчою підставою кримінально-правової оцінки фактично вчиненого діяння, власне кваліфікації злочину;

2) є науковим фундаментом поглибленого, конкретизованого пізнання кожного з елементів усіх конкретних складів злочину;

3) є методологічною передумовою раціонального вивчення та засвоєння сутності окремих конкретних складів злочину та їх елементів і ознак, що характеризують останні;

4) являє собою наукову підставу, що забезпечує формування та реалізацію інтелектуального моменту кваліфікаційної та цивілізованої правотворчості, що складається як з визначення, формулювання кримінально-правових норм, так і з їх удосконалення;

5) створює теоретичну передумову для з'ясування змісту конкретних складів злочину, їх елементів та ознак у разі застосування кримінального закону в слідчо-судовій практиці;

6) є єдиною, законною, необхідною та достатньою підставою для кримінально-правової оцінки вчиненого діяння;

7) встановлює межі розслідування кримінальної справи (провадження), тобто кримінальне провадження не може бути відкрите, а відкрите кримінальне провадження повинно бути припинено, якщо в діянні особи відсутній склад злочину;

8) дає можливість відмежувати злочин від інших правопорушень і один злочин від іншого злочину;

9) встановлення складу злочину забезпечує правильну кримінально-правову оцінку вчиненого діяння (його кваліфікацію) і, як наслідок, гарантує реалізацію принципу законності;

10) у законодавчій практиці за допомогою складу злочину здійснюється криміналізація діянь.

2.2. Кваліфікація злочину як кримінально-правова оцінка вчиненого діяння

У застосуванні кримінального закону важливе місце займає кваліфікація злочинів. Під нею в науці кримінального права зазвичай розуміється встановлення відповідності або тотожності ознак вчиненого суспільно небезпечного діяння ознаками передбаченого кримінальним законом злочину. Висновок про таку відповідність або тотожність (або при негативній відповіді – невідповідність) робиться шляхом зіставлення ознак фактично вчиненого діяння з ознаками кримінально-правової норми, що формулює ту кримінально-правову заборону, яку, як це передбачається, і порушено цим діянням. Зіставлення відбувається тільки за ознаками відповідної кримінально-правової норми. Інші характеристики вчиненого діяння, не передбачені нею, до уваги не беруться, хоча вони і можуть мати важливе значення для кримінальної відповідальності особи, наприклад для призначення покарання, або набувають важливого значення доказового характеру [25]. Однак постає питання про виділення тих ознак, які мають кваліфікаційне значення. Саме для цього служить конструкція складу злочину, результати дослідження якої висвітлено нами у підрозділі 2.1 даної роботи.

Варто відзначити, що у перекладі з латинської термін «кваліфікація» означає якість. Звідси при першому значенні кваліфікація злочину є означає віднесення вчиненого за якісними ознаками до певного класу, виду злочинів [86, с. 173].

Як свідчать результати проведених нами досліджень, про кваліфікацію злочинів, зазвичай, йдеться в двох значеннях:

- як про діяльність, визначений логічний процес;
- як про результат діяльності, підсумкову правову оцінку суспільно небезпечного виду поведінки та закріплення цієї оцінки у відповідному процесуальному документі.

За твердженням Є.Л. Стрельцова, кваліфікація представляє собою правову оцінку діяння з метою встановлення його сутності, надання відповідною юридичної оцінки та визнання, в зв'язку з цим, необхідних подальших заходів. Юридична кваліфікація в загальному плані дуже нагадує процедуру постановки лікарем медичного діагнозу [80, с. 131].

О. П. Рябчинська підкреслює, що кваліфікація злочину є логічним продовженням кримінально-правової кваліфікації тільки за умови, що результатом останньої є визнання діяння (суспільно небезпечної поведінки) кримінально-протиправним. При кримінально-правовій кваліфікації ми встановлюємо ознаку протиправності, тобто визначаємо: чи передбачене таке діяння в КК (визначаємо статтю, яка містить відповідну забороняючу кримінально-правову норму), а вже потім, здійснюючи кваліфікацію за певними етапами, встановлюємо відповідність ознак фактично вчиненого діяння всім ознакам злочину, які передбачені статтею кримінального закону, що містить цю норму [75, с. 265].

Результати проведених нами досліджень свідчать, що залежно від підстав кваліфікацію поділять на офіційну та неофіційну, правильну і неправильну, позитивну і негативну. Водночас в кримінально-правовій науці виділяють філософську, логічну, психологічну та правову основи кваліфікації злочинів.

Так, філософською (методологічною) основою кваліфікації є співвідношення одиничного і загального. Одиничне (злочин) відображає якісну визначеність оцінюваного явища, його індивідуальність, своєрідність. Загальне (кримінально-правова норма) – це абстракція, яка відображає лише типові ознаки явища [22].

Логічна основа полягає в тому, що кваліфікація злочину – це продукт розумової діяльності, в основі якої лежить дедуктивний умовивід: вагомішою передумовою (судженням) при цьому виступає кримінально-правовий припис, а менш вагомою (другим судженням) – ознаки скоєного, на основі чого робиться висновок про подібність (тотожність) фактичних ознак вчиненого і ознак складу, передбаченого кримінально-правовою нормою. При кваліфікації злочинів використовуються іноді і інші форми умовиводів, зокрема розподільно-категоричний силогізм (наприклад, при розмежуванні таємності-відкритості розкрадання). Логічною основою висновків розподільно-категоричного силогізму є така аксіома: якщо думки перебувають у розподільному (альтернативному) відношенні, то, стверджуючи одну думку, ми заперечуємо другу, і, навпаки, заперечуючи одну, стверджуємо другу [27].

Правову основу кваліфікації злочинів становить кримінальний закон, а конкретніше – склад злочину як необхідна і достатня підстава кримінальної відповідальності.

Психологічна основа кваліфікації полягає в тому, що кваліфікація є розумовий процес, здійснюваний конкретною особою в зв'язку з рішенням конкретної задачі.

Безсумнівним видається твердження, що на форми і підсумки рішення впливає безліч вхідних обставин інтелектуального й емоційного характеру (рівень знань, життєвий і професійний досвід, психофізіологічний стан, наявність часу, складність завдання, настрої на об'єктивність або обвинувальний ухил, вміння і бажання протистояти «телефонному праву» і т.д.) [30].

Кваліфікація злочину завжди є кримінально-правовою оцінкою фактичних обставин справи. Їхнє встановлення – це необхідна умова правильної кваліфікації. Кожен злочин супроводжується великою кількістю різних обставин і фактів. Однак далеко не всі вони мають кримінально-правове значення, тобто не всі впливають на визнання вчиненого злочином і, відповідно, його караність. Кримінально-правове значення мають лише ті фактичні обставини, які одночасно є ознаками відповідного складу злочину.

За встановленням фактичних обставин кримінальної справи слід ідентифікувати кримінально-правову норму, відповідно до якої і кваліфікується вчинене особою суспільно небезпечне діяння, як заборонене кримінальним законом. Встановлення кримінально-правової норми не перебуває тільки в формальному виборі норми права. Необхідно перевірити, чи є норма чинною, чи не вносилися в неї зміни, з'ясувати питання її дії в часі і в просторі, упевнитися в правильності (достовірності) тексту правового акту, що містить норму, відповідно до якої відбувається кваліфікація злочину. Правильна кваліфікація злочину неможлива і без з'ясування змісту відповідної правової норми, тобто без її тлумачення.

Підсумковий висновок про те, що встановлені фактичні обставини відповідають встановленій кримінально-правовій нормі, що формулює певний склад злочину, за своєю логічною формою відповідає дедуктивному силогізму. Однак процес кваліфікації в цілому не можна зводити тільки до дедукції, так як досягнення істини при кваліфікації злочину неможливе без взаємозв'язку дедукції та індукції. Наприклад, встановлення фактичних обставин справи, як і будь-яке накопичення фактів, відбувається переважно індуктивним шляхом [40].

Зіставлення фактичних обставин справи і кримінально-правової норми здійснюється за методикою, перевіреною багаторічною судовою та прокурорсько-слідчою практикою, суть якої полягає в зіставленні фактичних даних з кримінально-правовою нормою по всіх елементах складу злочину. За загальним правилом процес кваліфікації злочину зазвичай починається з

встановлення об'єкта і об'єктивної сторони злочину, а закінчується встановленням суб'єкта і суб'єктивної сторони. При цьому кваліфікація злочину може бути визнана правильною лише тоді, коли всі без винятку обставини, пов'язані з усіма елементами злочину, є в наявності і точно відповідають ознакам того чи іншого складу злочину, передбаченого кримінальним законом.

Кваліфікація злочину здійснюється в ході попереднього розслідування кримінальної справи (дізнання, попереднього слідства), засудження, судового розгляду і винесення вироку. Вона ж входить і в завдання касаційного і наглядового розгляду у кримінальній справі. Підсумки кваліфікації злочину, тобто висновок про те, що дане діяння містить склад злочину, відповідний встановленій кримінально-правовій нормі, відображаються в найважливіших кримінально-процесуальних актах/ У них кваліфікація злочину фіксується шляхом точного найменування всіх тих статей кримінального закону, відповідно до яких підлягає кримінальній відповідальності і покаранню особа, яка вчинила злочин.

Слід підкреслити, що при кваліфікації скоєного повинні точно вказуватись статті як Загальної, так і Особливої частини КК, в яких так чи інакше сформульовані ознаки встановленого складу злочину. При цьому якщо окремі ознаки складу, а тим більше види складу (основний, при пом'якшуючих обставин) відокремлені в самостійних частинах, а також пунктах статті Особливої частини КК, це повинно бути також враховано при кваліфікації.

О.В. Ус формулює наступні загальні (базові) правила (вимоги) кримінально-правової оцінки вчиненого діяння (кваліфікації злочину):

1. Проведення ретельного дослідження фактичних обставин вчиненого діяння, що надасть можливість правильно оцінити:

1) об'єкт злочину (родовий та безпосередній (основний та додатковий) види об'єктів злочину), предмет злочину та потерпілого від злочину;

2) об'єктивну сторону злочину (суспільно небезпечне діяння (дію чи бездіяльність), а також суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і наслідками, спосіб, місце, час, обстановку, засоби (знаряддя) вчинення злочину, якщо вони є обов'язковими ознаками об'єктивної сторони конкретного складу злочину);

3) суб'єкт злочину (фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може підлягати кримінальній відповідальності, або спеціальний суб'єкт злочину);

4) суб'єктивну сторону складу злочину (вина, а також мотив і мета, якщо вони є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони конкретного складу злочину).

Для розкриття змісту окремих ознак наведених елементів складу злочину необхідно також використовувати нормативно-правові акти інших галузей права [87, с. 200].

У науці кримінального права найчастіше розглядається і досліджується кваліфікація окремих видів злочинів (проти особистості, проти власності тощо), що є предметом вивчення Особливої частини кримінального права. Крім того, досліджуються і наукові основи кваліфікації злочинів (загальні принципи і методи, використовувані при кваліфікації будь-яких злочинних діянь). Тому О.В. Ус доречно, на наш погляд, наголошує на необхідності використання правил (вимог) кваліфікації, що розроблені в доктрині кримінального права та апробовані слідчо-судовою практикою, а саме правил кваліфікації:

1) злочинів з альтернативними, оціночними, бланкетними та кваліфікуючими або привілейованими ознаками елементів складу злочину;

2) злочинів із матеріальним і формальним складом (встановлення моменту закінчення злочину);

3) залежно від форми вини конкретного складу злочину, видів умислу, його спрямованості та його трансформації;

4) у разі конкуренції мотивів і цілей вчинення злочину,

- 5) у разі конкуренції кримінально-правових норм;
- 6) незакінченого злочину;
- 7) співучасті у вчиненні злочину;
- 8) множинності злочинів;
- 9) конкретних видів злочинів тощо [87, с. 200].

Варто наголосити, що кваліфікація злочину – один з найвідповідальніших моментів в діяльності правозастосовчих органів. У зв'язку з цим кримінально-процесуальний закон наділяє правозастосовувача найширшими повноваженнями в прийнятті ним рішення про кваліфікацію злочину. Це ж обумовлює і повну відповідальність відповідного правозастосувача за прийняте ним у справі рішення, що виразилося в кваліфікації злочину.

Без сумніву, значення правильної кваліфікації злочину є багатогранним, адже від цього залежать багато правових наслідків, зокрема:

- визнання наявності підстави кримінальної відповідальності;
- можливість (або неможливість) звільнення від кримінальної відповідальності;
- вид і розмір покарання;
- вид установи, в якій повинна міститися особа в разі позбавлення її волі;
- можливості визнання наявності того чи іншого виду рецидиву;
- умови дострокового звільнення від покарання;
- підсудність;
- застосування арешту і т.д.

Звідси випливає, що кваліфікація (кримінально-правова оцінка) скоєного – надзвичайно відповідальний акт, від якості здійснення якого залежать і майбутнє обвинуваченого, і нормальне функціонування правосуддя.

Таким чином, кваліфікація злочину відображає не тільки охоронні кримінально-правові відносини, а й суміжні з ними кримінально-

процесуальні та кримінально-виконавчі відносини. У всіх зазначених випадках правильна кваліфікація злочинів неодмінно пов'язана із дотриманням принципу законності в діяльності суду, прокурорських, слідчих органів. Разом з тим, треба мати на увазі, що складність процесу кваліфікації, а також недоліки в діяльності правоохоронних органів (неуважне ставлення до справи, несумлінність або низька професійна підготовка окремих працівників цих органів) призводять іноді до помилок у кваліфікації злочинів.

Саме кваліфікація є офіційним визнанням наявності юридичного факту (події злочину), що породжує охоронне кримінально-правове відношення, і отже, ним визначається зміст прав і обов'язків суб'єктів цього відношення. Ці права і обов'язки впливають з тієї кримінально-правової норми (або норм), відповідно до якої кваліфікується злочин. Таке визнання означає, що держава в особі суду (за допомогою прокурорсько-слідчих органів) має право піддати відповідну особу (яка вчинила злочин) специфічним заходам державного примусу, в кінцевому підсумку – кримінальному покаранню. Таке право кореспондує із обов'язком злочинця піддатися зазначеним заходам.

Правильна кваліфікація злочину має важливе кримінологічне значення, оскільки на її основі виявляється якісна структура злочинності та, відповідно, розробляються дієві заходи щодо попередження та припинення злочинів. Неправильна ж кваліфікація може дати викривлену картину стану і динаміки злочинності, що спричинить помилки в плануванні профілактичної роботи.

Кваліфікація злочину має значення і для правотворчості, так як успіхи або проблеми в кваліфікації показують законодавцеві ступінь правозастосовчої ефективності тих чи інших кримінально-правових норм і можуть стати підставою для внесення в них відповідних змін і доповнень.

Отже, кваліфікація злочину є кримінально-правовою оцінкою встановлених фактичних обставин справи, що означає, що вчинене особою суспільно небезпечне діяння містить склад злочину, передбачений відповідною кримінально-правовою нормою (наприклад, грабежу або

розбою, умисного або необережного знищення або пошкодження майна). Кримінальний закон є єдиним джерелом відомостей про зміст того чи іншого складу злочину і його ознак. Підставою законодавчого визначення будь-якого складу злочину є диспозиція статті Особливої частини КК, де законодавець дає вказівки і на об'єкт, і на об'єктивну сторону, і на суб'єкт, і на суб'єктивну сторону відповідного злочину. При цьому необхідно враховувати і приписи статей Загальної частини КК, що визначають, наприклад, вік кримінальної відповідальності за вчинення того чи іншого злочину, зміст умислу і необережності, поняття неосудності, що виключає кримінальну відповідальність. Без урахування цих та багатьох інших ознак, передбачених нормами Загальної частини КК, не можна вирішити питання про наявність в діянні особи складу певного злочину, тобто не можна правильно кваліфікувати вчинене особою суспільно небезпечне діяння.

2.3. Кримінальна відповідальність як правовий наслідок вчиненого злочину

Виконання завдань кримінально-правової охорони найважливіших соціальних цінностей і благ, протидії злочинності забезпечується практикою застосування низки заходів кримінально-правового характеру. Серед них першорядна роль належить заходам кримінальної відповідальності, реалізація яких зумовлює настання для винної у вчиненні злочину особи різних за своєю суттю правових наслідків, як правило, негативного характеру. Проте, незважаючи на особливу роль кримінальної відповідальності у справі протидії злочинності, вітчизняний законодавець не надає їй визначення. Ця обставина неминуче породжує різні еkleктичні доктринальні підходи щодо розуміння цього феномену, що ускладнює визначення інших кримінально-правових явищ, варіанти яких не можуть

бути надані без урахування сутності та змісту саме цього негативного кримінально-правового наслідку вчиненого злочину [55, с. 135].

Як свідчать результати проведених нами досліджень, в науковій юридичній думці щодо розуміння кримінальної відповідальності за вчинений злочин можна виокремити дві концепції:

1) позитивна. Так, Ю.В. Баулін, посилаючись на інших науковців, зазначає, що позитивний аспект кримінальної відповідальності – це не що інше, як морально-етичне розуміння такої відповідальності. Проте кримінально-правова наука не повинна оперувати поняттями моралі, оскільки мораль і право, хоч і мають тенденцію до перехрещення за обсягом, все ж таки залишаються явищами різноплановими. Водночас науковець зауважує, що не можна залишати поза увагою і той факт, що особа може усвідомлювати певні явища, які можуть стати об'єктивно існувати в майбутньому [3, с. 32–33];

2) негативна (ретроспективна). Так, на думку В.Г. Грищука, негативна (ретроспективна) кримінально-правова відповідальність є реалізованою необхідністю зазнавання порушником приписів кримінально-правових норм – примусових заходів правового впливу, передбачених ними й застосовуваних компетентними органами держави в установлених процесуальних і виконавчих законодавством формах і межах [71, с. 267]. Таке визначення негативної (ретроспективної) кримінальної відповідальності здійснено автором на підставі проведеного узагальнення ученими і практиками відомих концепцій розуміння феномену негативної (ретроспективної) кримінальної відповідальності. Своєю чергою, Д.Ю. Купар стверджує, що реальна (негативна) кримінальна відповідальність – це засудження особи за вчинення нею злочину обвинувальним вироком суду з визначенням (або без такого) виду та розміру конкретного покарання, а також процес, що характеризується застосуванням до неї окремих заходів кримінально-правового характеру, заснованих на примусі або заохоченні позитивної посткримінальної поведінки. На думку вченого, таке розуміння

негативної (реальної) кримінальної відповідальності узгоджується з її тлумаченням Конституційного Суду України [55, с. 137]. Окремими науковцями реальна (негативна) кримінальна відповідальність поділяється на види із вказанням, що така кримінальна відповідальність може бути двох видів:

- а) відповідальність повнолітніх осіб;
- б) відповідальність неповнолітніх осіб, які дослідники іменують, зокрема, ювенальною кримінальною відповідальністю.

В основу виділення останньої авторами покладена можливість застосування до неповнолітніх, у разі звільнення їх від кримінальної відповідальності, примусових заходів виховного характеру [94].

Таким чином, у доктрині кримінального права можна виокремити дві позиції щодо розуміння сутності феномену кримінальної відповідальності за вчинений злочин, а саме позитивна, за якою кримінальна відповідальність пов'язана із морально-етичним розумінням скоєного, та негативна (реальна або ретроспективна), що пов'язана із застосуванням каральних приписів кримінально-правових норм за вчинення злочину. Однак, на нашу думку, вживання слова «позитивна» по відношенню до кримінальної відповідальності є недоречним, оскільки настання кримінальної відповідальності є наслідком вчинення злочину – порушення встановлених у суспільстві норм поведінки і, таким чином, має негативний, а не позитивний характер. Тому доцільно, на наш погляд, відійти від вживання конструкцій «позитивна кримінальна відповідальність» та «негативна кримінальна відповідальність» та, враховуючи логіку поділу на види, замінити на більш доречніші «моральна кримінальна відповідальність» та «реальна кримінальна відповідальність».

Відповідно до сутності кримінальної відповідальності як правового явища – це встановлений кримінальним законом обов'язок особи зазнати покарання чи інших заходів кримінально-правового характеру за вчинений нею злочин.

Кримінальна відповідальність характеризується наступними ознаками:

- підстави і межі кримінальної відповідальності передбачені в кримінально-правовій нормі;
- кримінальна відповідальність застосовується з боку держави примусово;
- кримінально-правова норма застосовується від імені держави в силу обвинувального вироку суду;
- встановлено особливий порядок покладання на особу кримінальної відповідальності (в кримінально-процесуальному законі);
- виходить від держави у вигляді її реакції, яка адресована винному в скоєнні злочину;
- кримінальна відповідальність має чітко персоніфікований характер.

Ст. 2 КК України визначає, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом (ч. 1 ст. 2 КК України). При цьому особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч. 2 ст. 2 КК України). Ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу (ч. 3 ст. 22 КК України) [48].

Враховуючи норми КК України, В.П. Тихий зауважує, що в літературі і правозастосовній практиці визначають, що нормативно-правовою (законною) підставою кримінальної відповідальності є склад злочину. Відсутність у діянні особи складу злочину означає відсутність підстави кримінальної відповідальності і навпаки. Підстава кримінальної відповідальності має місце з моменту вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину. Останній, з точки зору логіки, ні що інше як зміст (основний) злочину [85, с. 244].

Своєрідність кримінальної відповідальності – це її суворе регламентація кримінальним законом. Особливістю кримінальної

відповідальності є те, що вона встановлюється нормою кримінального закону і реалізується з моменту виникнення кримінальних правовідносин. Кримінальні правовідносини і відповідальність виникають лише з моменту вчинення злочину і реалізуються з моменту вступу вироку в законну силу.

У контексті вищезазначеного доречно навести узагальнення В.П. Тихого, що для реалізації кримінальної відповідальності необхідним є обвинувальний вирок, який розглядається у цьому аспекті як процесуальна правова підстава кримінальної відповідальності. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину (ч. 2 ст. 62 Конституції України). Доведення наявності підстави кримінальної відповідальності покладається на органи, які проводять дізнання і досудове слідство, та прокуратуру, а перевірку звинувачення, вирішення питання про те, чи має місце підстава кримінальної відповідальності – право і обов'язок суду. Якщо в інкримінованому особі діянні немає складу злочину, тобто відсутня підстава кримінальної відповідальності, кримінальна справа не може бути порушена, а порушена справа підлягає закриттю. Якщо ж справа передана до суду – виноситься виправдувальний вирок [85, с. 244].

Відзначимо, що у радянській літературі висловлювалася думка, що підставою кримінальної відповідальності є не склад злочину, а вина, винуватість, особливі властивості злочинця тощо. Ця позиція не узгоджується з захистом прав і свобод людини і громадянина, ставить визнання підстави кримінальної відповідальності в повну залежність від розсуду правоохоронних органів і суду, ігнорує те, що підстава кримінальної відповідальності за одні й ті самі юридично однакові діяння має бути визначена у законі і бути єдиною в усіх випадках застосування даного закону. Інша справа, що наявність складу злочину у діянні особи, хоча і є необхідною і достатньою підставою кримінальної відповідальності, але автоматично не вирішує питання про притягнення до кримінальної відповідальності в тих чи інших конкретних випадках. Остаточне вирішення питання про доцільність кримінальної відповідальності залежить не тільки

від складу злочину, а й від урахування інших певних обставин справи, які не входять до складу злочину, знаходяться за його межами. У той же час ці обставини не можуть зробити злочинне діяння незлочинним і, навпаки, незлочинне – злочинним [85, с. 245].

Таким чином, склад злочину слід визнати єдиною підставою кримінальної відповідальності. Визнання складу злочину підставою кримінальної відповідальності створює всі умови для суворого дотримання законності в боротьбі зі злочинністю, а також недопущення *суб'єктивних* оцінок тих чи інших діянь. Логічним є твердження, що якщо відсутня хоча б одна ознака складу злочину, відсутня і підстава кримінальної відповідальності.

Крім правової підстави, кримінальна відповідальність, як й інші види юридичної відповідальності фізичних осіб, має і загальнотеоретичну підставу, яка далеко виходить за межі кримінального права та права взагалі, і пов'язана з розв'язанням суто філософських проблем причинності, детермінізму, свободи волі тощо. Існування відповідальності, і зокрема кримінальної, визначення, чому і за що особа несе відповідальність, на чому базується право держави вимагати певної поведінки і притягати за злочини та інші правопорушення тощо, обґрунтовується тим, що людина має, хоча й відносно, але реальну об'єктивну свободу вибору своєї поведінки і, таким чином, можливість не порушувати правові заборони, утримуватись від цього, діяти (вчиняти) інакше. Це і є загальнотеоретичною підставою відповідальності людини за вчинені нею дії. Саме тому юридична відповідальність, і перш за все кримінальна, здатна примушувати обирати правові, незлочинні варіанти, способи поведінки.

Суд має право і зобов'язаний при наявності доказів від імені держави визнати громадянина, який скоїв злочин, винним, а також призначити кримінальне покарання. Суд зобов'язаний точно кваліфікувати діяння по конкретній нормі КК і обрати кримінальне покарання в межах санкції цієї норми. Своєю чергою, особа, яка вчинила злочин, зобов'язана понести

відповідальність і покарання, а також має право вимагати правильної кваліфікації скоєного і призначення покарання в рамках норми з урахуванням характеру і ступеня суспільної небезпеки злочину, що пом'якшують і обтяжують відповідальність обставин [47].

Коли особа притягується до кримінальної відповідальності, це означає офіційне визнання від імені держави її винною в скоєнні злочину за вироком суду, а також вираження негативної оцінки діяння і особи, яка його вчинила. Таким чином, кримінальна відповідальність виконує важливу роль у боротьбі зі злочинністю, тоді як кримінальне покарання виступає в якості основного способу її реалізації. Відповідно, ключовою функцією кримінального покарання можна визнати попередження вчинення злочинів.

Моментом виникнення кримінальної відповідальності вважається момент вчинення суспільно небезпечного діяння, тоді як час закінчення кримінальної відповідальності обумовлено тим, в якій формі вона реалізовувалася. Кримінальна відповідальність (кримінально-правові відносини) закінчуються погашенням або зняттям судимості, якщо винному призначалося кримінальне покарання.

Зауважимо, що вітчизняне кримінальне законодавство передбачає інститут звільнення від кримінальної відповідальності, тобто відмову правозастосовувача від заходів кримінально-правового впливу щодо особи, яка вчинила злочин. Кримінальне законодавство передбачає такі види звільнення від кримінальної відповідальності:

– звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК). Так, наприклад, вироком Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 13 березня 2018 року у справі № 159/590/18 обвинувачену особу було визнано винною у спричиненні дорожньо-транспортної пригоди у результаті грубого порушення вимог Правил дорожнього руху України, звільнено від кримінальної відповідальності за ч.1 ст.286 КК України на підставі ст.45 КК України у зв'язку з дійовим каяттям [15];

– звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК). Для прикладу, вироком Дніпровського районного суду м. Києва від 2 лютого 2018 р. у справі № 755/958/18 обвинувачену особу було визнано винною у спричиненні тілесних ушкоджень потерпілій у результаті наїзду автомобілем, порушуючи Правила дорожнього руху України. Однак у підготовчому судовому засіданні представник потерпілої заявив клопотання про закриття кримінального провадження відносно обвинувачуваного на підставі ст. 46 КК України, у зв'язку з примиренням з потерпілою, погашенням нанесених злочином збитків, а також повною компенсацією моральної шкоди. Своєю чергою, обвинувачений також прохав суд закрити відносно нього кримінальне провадження, оскільки він примирився з потерпілою, повністю відшкодував заподіяну шкоду і до нього немає ніяких претензій, вину визнає повністю та щиро кається. Тому Дніпровський районний суд м. Києва ухвалив звільнити винну особу від кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 286 КК України, на підставі ст. 46 КК України, у зв'язку з примиренням з потерпілою, а кримінальне провадження закрити [14];

– звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК). Так, особу (учня 9-го класу НВК «Новоайдарська школа-гімназія», раніше не судимого), яка вироком Новоайдарського районного суду Луганської області від 5 квітня 2018 року у справі № 419/3944/17, визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 185 КК України (крадіжка, вчинена за попередньою змовою групою осіб), однак була звільнена від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею його на поруки колективу навчального закладу НВК «Новоайдарська школа – гімназія», за умови, що він протягом року з дня передачі на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку [16];

– звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК);

– звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49) [48].

Як підсумок, можна зробити узагальнення, що кримінальна відповідальність займає центральне місце в системі заходів державного реагування на порушення кримінально-правових заборон. Така відповідальність є засудженням особи за вчинення нею злочину обвинувальним вироком суду з визначенням (або без такого) виду та розміру конкретного покарання, а також процесом, що характеризується застосуванням до неї окремих заходів кримінально-правового характеру, заснованих на примусі або заохоченні позитивної посткримінальної поведінки або на недоцільності реалізації подальшого відбування покарання.

Висновки до розділу 2

Суспільно небезпечне діяння визнається злочином тільки у тому випадку, коли наявна відповідна сукупність його об'єктивних і суб'єктивних елементів (ознак), що в теорії кримінального права відповідно називається складом злочину. Таким чином, склад злочину – це система встановлених у кримінальному законі юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), передбачених як в гіпотезі, так і в диспозиції кримінально-правових норм, що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як злочинне.

Кваліфікація злочину завжди є кримінально-правовою оцінкою фактичних обставин справи. Їхнє встановлення – це необхідна умова правильної кваліфікації. Кожен злочин супроводжується великою кількістю різних обставин і фактів. Однак далеко не всі вони мають кримінально-правове значення, тобто не всі впливають на визнання вчиненого злочином і,

відповідно, його караність. Кримінально-правове значення мають лише ті фактичні обставини, які одночасно є ознаками відповідного складу злочину.

Кримінальна відповідальність займає центральне місце в системі заходів державного реагування на порушення кримінально-правових заборон. Така відповідальність є засудженням особи за вчинення нею злочину обвинувальним вироком суду з визначенням (або без такого) виду та розміру конкретного покарання, а також процесом, що характеризується застосуванням до неї окремих заходів кримінально-правового характеру, заснованих на примусі або заохоченні позитивної посткримінальної поведінки або на недоцільності реалізації подальшого відбування покарання.

РОЗДІЛ 3

Розмежування злочину із суміжними правовими категоріями

3.1. Порівняльна характеристика злочину та адміністративного проступку

Проблема відмежування адміністративних проступків від злочинів тривалий час існує як в юридичній науці, так й у судовій практиці. Але в науці адміністративного та кримінального права й дотепер залишаються остаточно не вирішеними критерії такого відмежування. Правильне вирішення питання про розмежування злочинів та інших правопорушень має важливе значення для дотримання як загальних, так і галузевих принципів права.

Необхідність їх виділення впливає з вимог Конвенції про захист прав і основних свобод людини [35] та практики Європейського Суду з прав людини. Так, у судовій практиці часто виникають ситуації, коли особа, яка скоїла злочин, не може пояснити причини, мотиви та мету своєї поведінки, і ситуація розв'язується формально: вчинене діяння має всіх ознак злочину, що підпадають під статтю кримінального закону, а тому призначається відповідне покарання без серйозного аналізу його суб'єктивної сторони.

Відповідно до ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на державний або громадський порядок, соціалістичну власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління й за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність [31]. Таким чином, із аналізу змісту вказаної правової норми можна зробити висновок про надання законодавцем ідентичності поняттям «адміністративне правопорушення» та «адміністративний проступок».

Водночас в теорії права проступки означають ще як делікти (від лат. *delictum* – проступок) та відповідно до сфери, в якій завдано шкоди особі, суспільству, державі, виділяють зокрема конституційні, дисциплінарні, адміністративні, матеріальні, цивільно-правові, господарсько-правові, фінансові, трудові, корупційні, податкові, екологічні, земельні, сімейні правопорушення, порушення міжнародного права тощо. Проступки-делікти є підставою для притягнення правопорушника до передбаченої законом відповідальності [37].

У загально-соціальному значенні під проступком розуміється антисоціальна або шкідлива для суспільства дія, яка спрямована на знищення основ цивілізованого життя та порушує норми, які зафіксовано правовими кодексами держави.

В юридичній енциклопедії визначення проступку розглядається як провина – вид правопорушення, що полягає в провинній дії (або бездіяльності), яка відрізняється від злочину меншим ступенем суспільної небезпеки. За проступок, що полягає в порушенні громадського порядку, до винного може бути застосований один із заходів громадського впливу: громадський осуд, догана, штраф тощо; за проступок, здійснений при виконанні службових обов'язків, - одне з дисциплінарних стягнень; за скоєння адміністративного проступку – одне з адміністративних стягнень [99, с. 47].

Вчений-правознавець В.В. Копейчиков в підручнику «Правознавство», зокрема в словнику юридичних термінів, визначає проступок як діяння, що порушує приписи норм права, але не сягає рівня суспільної небезпеки, притаманного злочинам [38].

С.В. Петков зазначає, що наголошена «теорія» в радянському праві вважалась хибною, тому, для того щоб спростити життя соціалістичним органам, всі проступки були названі правопорушеннями та розмішені в одному кодексі – Кодексі України про адміністративні правопорушення [38].

Г. В. Федотова відзначає, що термін «проступок» у більшості випадків використовується як тотожне при визначенні правопорушення, без якогось

змістовного розмежування. Таке ототожнення, на думку науковця, з якою ми цілком погоджуємося, є некоректним, оскільки правопорушення є більш загальним поняттям та згідно з діючим законодавством охоплює всі види проступків та злочинів. Також вчена зауважує, що у тлумаченні адміністративного правопорушення, яке міститься в КУпАП, названо три характерні ознаки правопорушення (проступку): протиправність, винність та адміністративна караність. У теорії адміністративного права, крім цих трьох ознак, визнається ще й суспільна шкідливість (суспільна небезпечність, антигромадська спрямованість). Тобто наявність даних чотирьох ознак і складає фактичні підстави адміністративної відповідальності. Але необхідно враховувати, що велика кількість норм КУпАП за своїм походженням та правовою природою мають кримінально-правовий характер [88, с. 93]. Такої думки дотримується О. Банчук, який виділяє 56 складів адміністративних правопорушень з кримінально-правовою природою [1, с. 135-137]. Крім того, І.П. Голосніченко та І.Б. Коліушко зазначають, що такі діяння не являються адміністративними, оскільки зазначені в них відносини, які охороняються адміністративними нормами, не мають ніякого відношення до державного управління або місцевого самоуправління. Але вони і не є злочинами, оскільки не несуть в собі великої суспільної небезпеки [33, с. 39-42].

Отже, на основі аналізу сутності правової категорії «адміністративне правопорушення», слід виокремити притаманні їй юридичні ознаки, а саме: протиправність, винність і відповідальність (адміністративне стягнення). Адміністративне правопорушення багато в чому нагадує злочин – так само воно може бути спрямоване проти громадського порядку, власності, прав і свобод громадян тощо. Однак головною ознакою, за якою адміністративні правопорушення відрізняються від кримінальних злочинів, є менший ступінь суспільної небезпеки. Як зауважує І.М. Чекмарьова, адміністративне правопорушення переростає в злочин у двох випадках:

- 1) якщо адміністративний проступок набув ознак складу злочину;
- 2) якщо адміністративне правопорушення вчинене вдруге [91, с. 219].

Зі співвідношення відповідних статей кримінального законодавства й законодавства про адміністративні правопорушення видно, що і злочини, і адміністративні правопорушення посягають на однакові за своїм характером об'єкти, саме це складає суспільну небезпеку. Завдання адміністративного й кримінального законодавств полягають в охороні від посягань одних і тих самих об'єктів.

В цілому можна стверджувати, що злочину притаманні ті ж самі юридичні ознаки, що й правопорушенню, однак у більш концентрованому, вагомішому виді. Науковці справедливо звертають увагу на те, що злочини є більш шкідливими, отже, небезпечнішими за інші протиправні діяння. Юридичним вираженням особливої суспільної небезпеки злочинів є їх заборона кримінальним законом і застосування (можливість застосування) за їх вчинення (спробу вчинити) кримінального покарання [98, с. 94]. Тільки ті правопорушення є злочинами, які заборонені кримінальним законом: «Злочини – це суспільно небезпечні, протиправні, винні й карні діяння, які вчиняють чи можуть вчинити суттєву шкоду певним суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом» [38, с. 138].

Деякі вчені наголошують, що для встановлення критеріїв розмежування злочинів і адміністративних деліктів значну роль відіграє склад діяння. Як вважає О.М. Трайнін, складні й тонкі питання про межу між злочином та адміністративним правопорушенням, з одного боку, і дисциплінарним проступком – з іншого, можуть бути вирішені насамперед за допомогою аналізу та чіткого формулювання складу злочину. Саме склад правопорушення виконує розмежувальну функцію, за допомогою якої ознаки складів відмежовують злочини від діянь, які ними не є. На думку інших учених, адміністративна преюдиція виступає як зрозумілий та ефективний критерій відмежування адміністративної відповідальності від кримінальної, а повна відмова від неї є помилкою [77].

Згідно з п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності, діяння, які є

злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них [36]. Із цих конституційних положень однозначно випливає, що злочини, адміністративні, дисциплінарні правопорушення і цивільно-правові делікти є різними видами правопорушень.

Як наголошують І. М. Копотун, М. В. Рудик, правопорушення – це акт, протилежний праву, його нормам, закону. Здійснити правопорушення означає «переступити» право. Кожне окреме правопорушення є конкретним: воно здійснюється конкретною особою, у визначеному місці і часі, суперечить чинному правовому порядку, характеризується точно визначеними ознаками. Разом із тим всі антисоціальні явища мають загальні риси. Соціальні явища, що обумовлюють правопорушення, називаються причинами й умовами. Під причиною розуміється явище (чи їхня сукупність), що породжує інше явище, розглянуте як наслідок. Зв'язок між причиною і наслідком носить закономірний характер, який означає, що дана причина у відповідних умовах викликає визначений наслідок. Таким чином, правопорушення – це свідомий, вольовий акт суспільно небезпечної протиправної поведінки. Суспільна небезпека, шкідливість правопорушень характеризує їх як негативні соціальні явища [39, с. 250].

Правопорушенням є діяння деліктоздатної особи. Деліктоздатністю називається визнана законом здатність особи усвідомлювати значення своїх протиправних дій і нести за них юридичну відповідальність. Деліктоздатними є всі осудні особи, що досягли визначеного віку (за здійснення деяких злочинів – з 14 років, за інші злочини й за адміністративні провини – з 16 років) (ст. 12, 13 КпАП і ст. 22 КК) [31; 48]. Отже, з усього вищезазначеного випливає, що правопорушення – соціально негативне, передбачене нормами права винне діяння, яке порушує громадський правопорядок і спричиняє шкоду інтересам держави, фізичної або юридичної особи.

Антисуспільна спрямованість особи виявляється в її аморальних вчинках, дисциплінарних, адміністративних та інших правопорушеннях, які

ще не мають злочинного характеру, але при повторенні дедалі більше набувають кримінальних рис. Наразі для наукових і практичних цілей створено різноманітні класифікації правопорушень. Класифікаційні групи правопорушень за різними підставами розмежовуються між собою за ступенем суспільної шкідливості (небезпечності), за об'єктами посягань, за суб'єктами, за розповсюдженням, за ознаками об'єктивної і суб'єктивної сторони, а також за процедурами їх розгляду.

Між різними правопорушеннями можна виявити певний зв'язок. Так, здійснення правопорушення однією людиною може зумовити здійснення правопорушення іншою людиною або декількома людьми. Одне і те ж діяння може порушити норми декількох галузей законодавства і одночасно тягти за собою декілька різних санкцій, наприклад, винне пошкодження здоров'я громадянина власником автомобіля призводить до громадянсько-правового обов'язку з відшкодування матеріальної шкоди, адміністративної (позбавлення прав водія) і кримінальної відповідальності. Існує також і психологічний зв'язок правопорушень: безкарність за здійснення порівняно малонебезпечних (цивільних, трудових, адміністративних) правопорушень створює упевненість в безвідповідальності і безкарності для правопорушника й інших винних осіб, дає ґрунт для здійснення більш небезпечних правопорушень, у тому числі і злочинів.

З урахуванням загальних ознак правопорушень, зв'язків між їх видами, а також системи правових норм, що визначають, які діяння кваліфікуються як правопорушення і встановлюють відповідальність за їх здійснення, виникає питання про можливість розгляду сукупності всіх правопорушень як єдиної складної системи. Визнання системного взаємозв'язку злочинів й інших правопорушень обґрунтовується дослідженнями, які констатують зв'язок аморальних вчинків, близьких до складу адміністративної провини. Остання, у свою чергу, моделює склад злочину. Виявляються також тісні зв'язки і взаємні впливи окремих правопорушень, що дозволяє розглядати і вивчати причини, загальні для всіх правопорушень. Розглянуті вище ознаки

характеризують адміністративне правопорушення як фактичну підставу адміністративної відповідальності, як явище реальної дійсності, тобто складають його матеріальне поняття; вони є найбільш характерними і суттєвими, властивими будь-якому адміністративному проступку.

Матеріальне поняття правопорушення конкретизується в законодавстві про адміністративні правопорушення у формі конкретних складів проступку, в яких законом передбачено необхідні і специфічні ознаки того чи іншого конкретного діяння. Матеріальне поняття правопорушення відповідає на запитання, що спільного між всіма проступками (наприклад, між дрібним хуліганством і дрібним розкраданням), а поняття складу проступку – на запитання, в чому відмінність одних проступків від інших. Відрізняються адміністративні проступки за специфічними ознаками, які характеризують їх об'єктивні та суб'єктивні сторони.

У свою чергу, М.І. Хавронюк виділяє такі критерії відмежування адміністративних проступків від кримінальних:

- тяжкість наслідків;
- суспільна небезпека;
- форма вини;
- повторність вчиненого діяння тощо [90].

На думку І. М. Копотуна, М. В. Рудика, критеріями для визначення деяких адміністративних правопорушень кримінальними проступками можуть стати:

- 1) вчинення проступків поза сферою управління;
- 2) ступінь їх небезпечності для суспільних відносин;
- 3) вид стягнення. Так, стягненнями, що свідчать про кримінально-правовий характер проступків, є:

– конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом проступку; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного проступку;

- виправні роботи;

– адміністративний арешт [39, с. 251].

Отже, з усього наведеного можна зауважити, що розмежування злочину та адміністративного проступку треба провести на основі таких критеріїв:

- ступінь завданої ними шкоди громадському порядку;
- вид суб'єкта правопорушення;
- юрисдикції.

На відміну від правомірних дій, які можуть бути прямо передбачені нормами права, а можуть і впливати в загальній формі з «духу закону», протиправні дії повинні бути чітко сформульовані чинними правовими нормами. З цієї точки зору про правопорушення можна говорити лише в рамках закону, що визначає поняття і ознаки цивільного адміністративного або іншого правопорушення, а нерідко і встановлює точний перелік протиправних діянь. Такого роду «формалізм» протиправності забезпечує ясність і єдність вимог, що висуваються до усіх громадян й організацій. Загальне поняття складу адміністративної провини має вельми важливе теоретичне і практичне значення в юрисдикційній діяльності органів внутрішніх справ. Воно є необхідною мірою у процесі пізнання конкретного складу адміністративної провини, теоретичною основою для розкриття її змісту і правильного застосування на практиці законодавства про адміністративні правопорушення.

Що стосується процесуального критерію відмежування адміністративних правопорушень від злочинів, то він пов'язаний лише з процесуальним порядком розгляду адміністративних і кримінальних справ. Перші розглядаються за правилами адміністративного процесу, а інші – за правилами кримінального судочинства.

Отже, для вирішення проблеми відмежування адміністративних проступків від злочинів слід спиратися на такі критерії: – основні: матеріальний (суспільна небезпека); суб'єктивна сторона; суб'єкт, який вчинив правопорушення; – допоміжні: критерій покарання; процесуальний;

коло осіб (органів), які уповноважені розглядати такі справи. Також підсумовуючи, можна узагальнити, що адміністративний проступок в широкому сенсі – це дія, що порушує громадський порядок. До таких дій належить заподіяння матеріальної та моральної шкоди, ігнорування заборон, невиконання приписів. Будь-який адміністративний проступок характеризується тим, що здійснюється певною особою в конкретному місці та суперечить чинному закону. Проступок може націлюватися не тільки проти людей, а й зазіхати на будь-які соціальні інтереси. Адміністративні проступки розглядаються Кодексом України про адміністративні правопорушення. У вигляді покарання передбачаються досить м'які заходи впливу, а саме: попередження; штраф; штрафні бали; оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення; позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання); позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; громадські роботи; виправні роботи; суспільно корисні роботи; адміністративний арешт; арешт з утриманням на гауптвахті. Водночас при малозначності вчиненого адміністративного проступку орган (посадова особа), уповноважений вирішувати справу, може звільнити порушника від адміністративної відповідальності і обмежитись усним зауваженням. За адміністративні проступки до відповідальності можуть притягуватися особи, які досягнули 16 років.

Своєю чергою, злочин – це вид правопорушення, яке відрізняється тим, що відповідальність за нього передбачена безпосередньо КК України. Злочин завжди тісно пов'язаний з суспільними відносинами, формами власності, інтересами особистості, конституційним ладом, а також безпекою. Чим більшої шкоди завдано діянням, тим більше вірогідності, що воно буде

оцінено як злочин. Всі злочини поділені на злочини невеликої, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини. Вид злочину залежить від характеру і ступеня суспільної небезпеки. Як покарання передбачається, в тому числі і позбавлення волі (і наявність судимості). За злочин відповідно до норм КК України особа може бути судимою тільки при досягненні нею 16 років. Однак за вчинення окремих злочинів, зокрема за умисне вбивство (ст. 115-117 КК України), умисне тяжке тілесне ушкодження, умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження та ін., особи у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років також підлягають кримінальній відповідальності.

3.2. Відмежування злочину та суміжних понять кримінального права

Останнім часом спостерігається активне реформування правової системи України, зокрема це стосується кримінального права. У Концепції державної політики у сфері кримінальної юстиції Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, яка затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008 [72] та Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. [51], запроваджується інститут кримінального проступку й визначається, що кримінальний проступок і злочин мають стати різними видами кримінального правопорушення. Частиною 1 Розділу II Концепції передбачено, що критеріями поділу кримінально караних діянь на злочини та проступки мають стати:

- ступінь небезпеки та правові наслідки кримінально караного діяння для особи, суспільства і держави;
- практика застосування кримінального та адміністративного законодавства;

– міжнародний досвід захисту людини, суспільства й держави від злочинів і проступків [72].

Тому, на нашу думку, доцільно детальніше розглянути співвідношення поняття «злочин» із поняттями «кримінальний проступок» і «кримінальне правопорушення».

У контексті даного дослідження доречно відзначити, що на сьогоднішній день має місце деяка неузгодженість в термінології, яка використовується в Кримінальному та Кримінальному процесуальному кодексах України. Зокрема, відповідно до КК в Україні кримінальна відповідальність може наставати тільки за вчинення «злочинів», тобто суспільно небезпечних винних діянь, передбачених цим самим кодексом. У той же час до прийнятого в 2012 р. Кримінального процесуального кодексу законодавець ввів новий різновид кримінально караних діянь, доповнивши їх терміном «кримінальний проступок» і об'єднавши його з «злочинами» в одну категорію – «кримінальні правопорушення».

Зі змісту статей КПК України [51] випливає, що суть поняття «кримінальний проступок» не розкрита, проте визначено, що відповідний вид відповідальності повинен бути передбачений окремим законом. У той же час для кримінальних проступків був передбачений окремий спрощений порядок їх розслідування і розгляду судом, виходячи з якого можна зрозуміти, що ця категорія кримінальних правопорушень характеризується невеликою вагомістю і суспільною небезпекою.

У питанні розмежування правопорушень можна звернутись за досвідом до законодавства зарубіжних країн. Так, як зауважує А.А. Манжула, питання розмежування були тривалий час дискусійними і в інших країнах [62, с. 114]. Більшість з них у системі кримінального законодавства має статті, норми яких передбачають склади злочинів, і статті, в яких передбачаються склади кримінального проступку (наприклад, Франція, Нідерланди, Великобританія, США тощо). За вчинення кримінального проступку в основному передбачено невисокі стягнення, які не тягнуть за собою судимості. Схожим є поділ

злочинних діянь на злочини та кримінальні проступки за КК Литовської Республіки. Згідно зі ст. 12 кримінальним проступком вважається небезпечно й заборонене цим Кодексом діяння, за вчинення якого передбачене покарання, не пов'язане з позбавленням волі, за винятком арешту [39, с. 249].

Відповідно можна піти цим шляхом і вітчизняному законодавцю, передбачивши в українському законодавстві такі види протиправних діянь, як кримінальні проступки, поряд з проступками адміністративними і злочинами. Це відповідало б закономірностям класифікації протиправних діянь, а також дозволило б врахувати всі особливості встановлення як матеріальних, так і процесуальних правовідносин.

Так, у Пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» № 7279-д наголошується, що на сьогодні КК України містить приблизно 780 складів злочинів, із яких близько 200 (що становить чверть) за кваліфікацією є злочинами невеликої тяжкості. При цьому в загальній кількості розслідуваних злочинів тяжкі та особливо тяжкі складають четверту частину, а злочини невеликої тяжкості або середньої тяжкості, такі як некваліфіковані крадіжки, шахрайства (частини 1 статей 185, 190 КК України) та легкі тілесні ушкодження (стаття 125 КК України), становлять майже 50% від усіх розслідуваних. Це призводить до затягування розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів, а також необґрунтованої тяганини при розслідуванні злочинів невеликої тяжкості [70].

Отже, очевидним є той факт, що на сьогоднішній день органи, які розслідують злочини і, зокрема, слідчі надзвичайно перевантажені. Це істотно впливає як на терміни розгляду кримінальних справ, так і на якість проведення розслідувань і розкриття злочинів. Передача розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень у відання дізнання дозволить слідчим органам розвантажитися мінімум на чверть і зосередитися на більш важливих завданнях.

Слід зазначити, що подібна концепція сама по собі не нова. Питання про виділення злочинів невеликої тяжкості в окрему категорію злочинних діянь розглядався ще десять років тому. Так, в 2008 р. Рада національної безпеки і оборони ухвалила рішення «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» [72], яким з метою гуманізації кримінального законодавства пропонувалося певну частину злочинів трансформувати в кримінальні проступки, замінивши покарання за їх вчинення з тих, що пов'язані з позбавленням волі, на штрафні санкції.

Обґрунтовуючи ідеї законодавчих новацій, автори законопроекту № 7279-д (народні депутати 7-го скликання А. Кожем'якін, М. Паламарчук, В. Соляр, Д. Шенцев, В. Развадовський) наголошують, що аналогічна практика вже існує в ряді країн. Такий підхід обрано законодавцями інших держав, у яких є поділ на злочини і кримінальні проступки (Кримінальний кодекс ФРН 1998 року, Кримінальний кодекс Естонії 2003 року, Кримінальний кодекс Латвії 1998 року, Кримінальний кодекс Швейцарії, Кримінальний кодекс Угорщини, Туреччини та ін.) [70].

Відповідно до пропозицій розробників проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» № 7279-д від 20.04.2018 р. запровадження інституту кримінальних проступків слід ввести кримінальний проступок у площину кримінального права. А для цього слід:

- 1) закріплене у ст. 11 КК визначення злочину трансформувати у визначення «кримінального правопорушення» як єдиного для злочинів і проступків – «суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення». Відповідно під кримінальним проступком пропонується розуміти «передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачено основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян або інше покарання, не

пов'язане з позбавленням волі» [70]. Тобто за вчинення кримінальних правопорушень передбачається покарання у виді штрафу в розмірі не більше 51 тис. грн.;

2) у ст. 12 КК установити види кримінальних правопорушень (поділ кримінальні проступки та злочини) та надати їм визначення.

При цьому склади кримінальних проступків запропоновано утворити за рахунок злочинів невеликої тяжкості. З цією метою в градації злочинів вилучити поняття злочин невеликої тяжкості, наділивши його ознаками кримінальних проступків.

Такий підхід, на думку розробників закону, вбачається цілком логічним саме з огляду на існуючу значно меншу ступінь суспільної небезпеки злочинів невеликої тяжкості порівняно із злочинами середньої тяжкості, тяжкими та особливо тяжкими.

Переведення злочинів невеликої тяжкості в категорію проступків забезпечить класифікацію кримінальних правопорушень за принципом врахування ступеня суспільної небезпеки – від найменшого, яким характеризуватиметься проступок, до найбільш небезпечного, яким за новою класифікацією вважатимуться злочини нетяжкі, тяжкі і особливо тяжкі [70].

Решта змін, запропонованих до КК України, стосується певних особливостей, пов'язаних з інститутом кримінальних проступків, – закріплення вимог про те, що:

– готування до кримінального проступку не тягне за собою кримінальної відповідальності;

– особи, засуджені за вчинення кримінального проступку, після відбуття покарання визнаються такими, що не мають судимості.

Перехідними положеннями даного законопроекту обумовлюється:

– відтермінування набрання чинності законом для розв'язання процедурних питань з метою започаткування інституту дізнання;

– необхідний алгоритм дій для слідчого, прокурора та суду у зв'язку з запровадженням інституту кримінальних проступків (процедуру передачі

кримінальних проваджень від слідчих дізнавачам, дії прокурора та суду при підготовці, отриманні, прийнятті до провадження обвинувальних актів тощо).

Своєю чергою, І. Божко, аналізуючи вищевказаний законопроект, в першу чергу, відзначає, що до кримінальних проступків планується віднести всі кримінальні правопорушення, за які передбачено покарання у вигляді штрафу в розмірі до 51 тис. грн. або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі.

Однією з цілей прийняття даного законопроекту заявлено «швидке і повне розслідування кримінальних правопорушень». Досить суперечливо у даному контексті виглядає усунення з КПК положення про граничні терміни проведення розслідування кримінальних проступків. Тобто, якщо зараз такий термін обмежений шістьма місяцями з моменту початку досудового розслідування, то в проекті пропонується встановити тимчасові обмеження лише з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку:

- 72 години, якщо підозрюваний визнає провину;
- 20 діб, якщо підозрюваний не визнає вину, тобто необхідність у проведенні додаткових слідчих дій, або провина зроблений неповнолітнім;
- 1 місяць, якщо є необхідність в проведенні експертизи.

Проблема полягає ще і в тому, що тяжкість злочину не завжди порівнянна зі складністю його розслідування, тому на сьогоднішній день немає гарантій того, що злочини, які підпадуть під визначення кримінальних проступків, будуть розслідувані в встановлені законом терміни. Такими прикладами можуть служити розслідування злочинів, передбачених статтями 177 (порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослини, раціоналізаторську пропозицію), 206 (протидія законній господарській діяльності), 275 (порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд) КК України, які в разі прийняття законопроекту стануть кримінальними проступками.

Можливо, саме для цих цілей законодавець пропонує ніяк не обмежувати терміни розслідування проступків до моменту повідомлення особі про підозру, щоб основний масив розшукових дій проводити в цей період [6].

Слід погодитись із висновками І. Божка, що можна вважати суперечливим спосіб вирішення проблеми з переходом значної частини злочинів у розряд кримінальних проступків. Зокрема, законопроектом №7279-д передбачається, що покарання за вчинення значного числа злочинів буде посилено шляхом підняття максимальної межі штрафу (вище вже зазначених раніше 51 тис. грн.). Якщо розглядати це на прикладі економічних злочинів (злочинів в сфері господарської діяльності), то за винятком п'яти з них (підробка документів (стаття 205-1), протидія законній господарській діяльності (стаття 206), порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом (стаття 213), незаконних операцій з контрольними марками (стаття 216) і розголошення комерційної або банківської таємниці), за всіма іншими 17 статтями КК України буде збережений статус злочинів за допомогою збільшення розмірів штрафів. Разом з тим подібний підхід повністю суперечить самій ідеї виділення окремої категорії кримінальних правопорушень, а саме – «гуманізації кримінального законодавства» [6].

Однією з передбачених законопроектом особливостей притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального проступку є також і те, що особи, засуджені за їх вчинення, визнаються такими, що не мають судимості, відразу ж після відбуття покарання. Це фактично виключає можливість обтяження провини засудженого за вчинені в подальшому злочини в зв'язку з наявністю таких факторів, як повторність або рецидив.

І. Божко стверджує, що на сьогоднішній день не зовсім зрозумілий сенс створення окремої правової категорії у вигляді кримінальних проступків, оскільки такі проблеми, як розвантаження слідчих органів, пом'якшення відповідальності, можна було б вирішити шляхом встановлення окремого порядку проведення розслідування (дізання) злочинів, які не є тяжкими. Подібні зміни не вимагали б внесення величезного числа поправок і

доповнень, передбачених законопроектом №7279-д. В цілому запропоновані нововведення виглядають, швидше, як один із способів посилення відповідальності за скоєння низки злочинів, хоча і в досить гуманній його формі – збільшивши суми штрафів [6].

У рамках полеміки щодо доцільності виокремлення окремого інституту кримінального права – кримінального проступку доцільно навести твердження І. М. Копотуна, М. В. Рудика, що суспільство та й більшість юристів сьогодні ще не готові сприйняти концепцію кримінального проступку. Це пояснюється ставленням громадян України до кримінальної відповідальності, з якою пов'язані в минулому не тільки репресії, що застосовувалися до них, але й ставлення держави до осіб, які притягувалися до цього виду відповідальності, особливо встановлення перепон для зарахування на державну службу, на роботу у правоохоронних органах, використання їх на відповідальних посадах державних підприємств тощо, введення кримінального проступку і передбачення відповідного розділу в Кримінальному кодексі України дотепер вважається проблематичним. На час формування суспільної правосвідомості щодо доцільності регулювання кримінальним правом відповідальності за кримінальний проступок на перехідний період вчені пропонують такі проступки назвати, залежно від органу, який розглядає справи щодо них, «підсудними проступками», і передбачити їх поряд з адміністративними проступками в іншому кодифікованому акті, який доцільно було б назвати Кодекс України про підсудні та адміністративні проступки. Водночас І. М. Копотун, М. В. Рудик відзначають, що якщо законодавець знаходить шляхи вирішення проблеми відмежування адміністративного проступку від злочину, хоч це і викликає певні труднощі, то цього не можна поки що сказати про відмежування кримінального (підсудного) проступку, склад якого наразі не передбачено законом, від адміністративного, який сьогодні об'єднує в собі ці два явища. Тому при розмежуванні цих двох видів правопорушень необхідно разом із критерієм «ступінь заподіяної шкоди», використовувати й інші критерії [39].

На нашу думку, розмежування понять «злочин», «кримінальний проступок», а також «адміністративне правопорушення» є нагальним і потребує чіткого нормативно-правового вирішення в цілях забезпечення адекватної реакції законодавця на вчинення протиправних діянь. Враховуючи позиції науковців, законодавців, практиків, ми пропонуємо наступну градацію: усі протиправні діяння, тобто такі, що суперечать праву, його нормам, закону позначати як «правопорушення». За критерієм ступеня суспільної небезпеки діяння доцільно виділяти групи правопорушень:

- 1) злочини, тобто діяння, які мають найбільший ступінь суспільної небезпеки;
- 2) кримінально-правові проступки меншої суспільної небезпеки, яким не притаманні ознаки злочинного діяння;
- 3) адміністративні проступки.

Також проступки можуть вчинятися і в інших сферах суспільних правовідносин і, відповідно, слід виокремлювати цивільні, трудові, конституційні проступки тощо.

Таким чином, у сукупності всіх можливих правопорушень ми пропонуємо виділяти злочини та проступки, які, своєю чергою, слід розрізняти за сферою суспільних відносин, де завдано шкоди. Такий підхід є найбільш логічним з огляду на сутність досліджуваних понять, однак водночас його реалізація потребує внесення відповідних поправок у вітчизняні законодавчі акти, зокрема КК України, Кодекс України про адміністративні правопорушення.

Висновки до розділу 3

На основі аналізу сутності правової категорії «адміністративне правопорушення» виокремлено притаманні їй юридичні ознаки, а саме: протиправність, винність і відповідальність (адміністративне стягнення). Адміністративний проступок багато в чому нагадує злочин – так само воно може бути спрямоване проти громадського порядку, власності, прав і свобод громадян тощо. Однак головною ознакою, за якою адміністративні проступки відрізняються від кримінальних злочинів, є менший ступінь суспільної небезпеки.

Для вирішення проблеми відмежування адміністративних проступків від злочинів слід спиратися на такі критерії: – основні: матеріальний (суспільна небезпека); суб'єктивна сторона; суб'єкт, який вчинив правопорушення; – допоміжні: критерій покарання; процесуальний; коло осіб (органів), які уповноважені розглядати такі справи. Також варто усвідомлювати, що адміністративний проступок в широкому сенсі – це дія, що порушує громадський порядок.

У сукупності всіх можливих правопорушень ми пропонуємо виділяти злочини та проступки, які, своєю чергою, слід розрізняти за сферою суспільних відносин, де завдано шкоди. Такий підхід є найбільш логічним з огляду на сутність досліджуваних понять, однак водночас його реалізація потребує внесення відповідних поправок у вітчизняні законодавчі акти, зокрема КК України, Кодекс України про адміністративні правопорушення.

ВИСНОВКИ

Проведені дослідження дозволили сформулювати наступні висновки та пропозиції.

Під поняттям «злочин» слід розуміти діяння, які суперечать встановленим правилам поведінки в конкретному соціумі у певний час. Для даної категорії притаманна властивість мінливості, оскільки в один час і в певних соціальних умовах діяння можуть кваліфікуватися як протиправними, тобто злочинними, а в інший – навпаки, не будуть розглядатися як такі, що суперечать нормам поведінки та моралі.

Злочин є самостійності видом правопорушень. Основна особливість злочинів полягає в тому, що більшість з них заподіює істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі, а деякі створюють загрозу заподіяння такої шкоди. Тому особи, винні у вчиненні цього виду правопорушень, залучаються до найбільш суворого виду юридичної відповідальності – кримінальної відповідальності.

Кримінально-правова характеристика злочину охоплює, насамперед, його ознаки, а саме: суспільна небезпечність, винність, протиправність, караність. Ці ознаки у своїй єдності характеризують діяння як злочин, вчинене суб'єктом злочину.

Суспільна небезпека діяння полягає в тому, що злочин завжди посягає на особливо важливі суспільні цінності визначені як об'єкт кримінально-правового захисту в Особливій частині Кримінального кодексу.

Протиправність означає те, що вчинене діяння може бути визнане злочином лише в тому випадку, якщо воно передбачено в кримінальному законі у вигляді заборони на певну дію або бездіяльність.

Винність означає те, що суспільно небезпечне і протиправне діяння може бути визнане злочином тільки в тому випадку, якщо воно було скоєно усвідомлено.

Караність означає, що за кожне суспільно небезпечне діяння, яке заборонено кримінальним законом, повинна наступати кримінальна відповідальність у вигляді певних обмежень.

Закон про кримінальну відповідальність виключає об'єктивне ставлення, тобто відповідальність за шкоду, заподіяну за відсутністю вини, яка відповідно до ст. 23 КК є психічним ставленням особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та їх наслідків, вираженим у формі умислу або необережності.

Не вважається злочином діяння, що формально містить ознаки злочину, вчинене особою в результаті непереборної сили або під впливом фізичного насильства, якому вона не могло протистояти. Особа, яка вчинила злочин, під впливом примусу або погрози, або через іншу залежність, не звільняється від кримінальної відповідальності. Цю обставину суд враховує при призначенні покарання як обставина, що пом'якшує покарання.

У всій сукупності можливих злочинів слід виокремлювати види, що структуруються відповідно до певних критеріїв класифікації. Види злочинності – це окремі відносно самостійні структурні складові злочинності, що є предметом вивчення кримінологів. У кримінології запропоновано безліч підходів для виокремлення в загальному масиві злочинів деяких груп; це виокремлення може проводитися як на основі формальних критеріїв (стать, вік, основна мотивація злочинця і т. д.), так і виходячи зі сфери суспільного життя, в якій вчиняються злочини, якої вона завдає шкоди (економіка, політика, державне управління). Водночас закон у ст. 12 КК безпосередньо виділяє лише один із можливих критеріїв – ступінь тяжкості злочинів – і назвою цієї статті («Класифікація злочинів») підкреслює особливу значимість для кримінального права саме цього критерію. За даним ключовим критерієм злочини в кримінальному законодавстві поділяються на: злочини невеликої тяжкості; злочини середньої тяжкості; тяжкі злочини; особливо тяжкі злочини.

Суспільно небезпечне діяння визнається злочином тільки у тому випадку, коли наявна відповідна сукупність його об'єктивних і суб'єктивних елементів (ознак), що в теорії кримінального права відповідно називається складом злочину. Таким чином, склад злочину – це система встановлених у кримінальному законі юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), передбачених як в гіпотезі, так і в диспозиції кримінально-правових норм, що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як злочинне.

Кваліфікація злочину є кримінально-правовою оцінкою встановлених фактичних обставин справи, що означає, що вчинене особою суспільно небезпечне діяння містить склад злочину, передбачений відповідною кримінально-правовою нормою (наприклад, грабежу або розбою, умисного або необережного знищення або пошкодження майна). Кримінальний закон є єдиним джерелом відомостей про зміст того чи іншого складу злочину і його ознак. Підставою законодавчого визначення будь-якого складу злочину є диспозиція статті Особливої частини КК, де законодавець дає вказівки і на об'єкт, і на об'єктивну сторону, і на суб'єкт, і на суб'єктивну сторону відповідного злочину.

Об'єкт злочину представляють суспільні відносини, яким завдається шкода. Об'єктивна сторона охоплює дії або бездіяльність, наслідки злочину, причинний зв'язок між ними, спосіб, засоби, місце, час, і обстановка вчинення злочину. Суб'єктом злочину може бути осудна особа, яка вчинила злочин. Суб'єктивна сторона злочину включає умисел чи необережність, мотив, мету.

Оскільки встановлення в тому чи іншому діянні ознак відповідного складу злочину досягається тільки шляхом кваліфікації, то вона виступає правовим обґрунтуванням притягнення особи до кримінальної відповідальності, застосування заходів процесуального примусу, пред'явлення звинувачення, засудження, призначення покарання, спрямування у відповідний виправний заклад (кваліфікація може впливати, наприклад, на визначення режиму відбування покарання у вигляді

позбавлення волі) або виконання іншого покарання, тобто правовим підґрунтям кримінальної відповідальності і покарання особи, яка вчинила злочин, або звільнення її від кримінальної відповідальності та покарання.

Встановлено, що залежно від підстав кваліфікацію поділять на офіційну та неофіційну, правильну і неправильну, позитивну і негативну. Водночас в кримінально-правовій науці виділяють філософську, логічну, психологічну та правову основи кваліфікації злочинів.

У доктрині кримінального права можна виокремити дві позиції щодо розуміння сутності феномену кримінальної відповідальності за вчинений злочин, а саме позитивна, за якою кримінальна відповідальність пов'язана із морально-етичним розумінням скоєного, та негативна (реальна або ретроспективна), що пов'язана із застосуванням каральних приписів кримінально-правових норм за вчинення злочину. Однак, на нашу думку, вживання слова «позитивна» по відношенню до кримінальної відповідальності є недоречним, оскільки настання кримінальної відповідальності є наслідком вчинення злочину – порушення встановлених у суспільстві норм поведінки і, таким чином, має негативний, а не позитивний характер. Тому доцільно, на наш погляд, відійти від вживання конструкцій «позитивна кримінальна відповідальність» та «негативна кримінальна відповідальність» та, враховуючи логіку поділу на види, замінити на більш доречніші «моральна кримінальна відповідальність» та «реальна кримінальна відповідальність».

Для вирішення проблеми відмежування адміністративних проступків від злочинів слід спиратися на такі критерії: – основні: матеріальний (суспільна небезпека); суб'єктивна сторона; суб'єкт, який вчинив правопорушення; – допоміжні: критерій покарання; процесуальний; коло осіб (органів), які уповноважені розглядати такі справи. Також варто усвідомлювати, що адміністративний проступок в широкому сенсі – це дія, що порушує громадський порядок. Своєю чергою, злочин – це вид правопорушення, яке відрізняється тим, що відповідальність за нього

передбачена безпосередньо КК України. Злочин завжди тісно пов'язаний з суспільними відносинами, формами власності, інтересами особистості, конституційним ладом, а також безпекою. Чим більшої шкоди завдано діянням, тим більше вірогідності, що воно буде оцінено як злочин. Всі злочини поділені на злочини невеликої, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини. Вид злочину залежить від характеру і ступеня суспільної небезпеки. Як покарання передбачається, в тому числі і позбавлення волі (і наявність судимості). За злочин відповідно до норм КК України особа може бути судимою тільки при досягненні нею 16 років. Однак за вчинення окремих злочинів, зокрема за умисне вбивство (ст. 115-117 КК України), умисне тяжке тілесне ушкодження, умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження та ін., особи у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років також підлягають кримінальній відповідальності.

На нашу думку, розмежування понять «злочин», «кримінальний проступок», а також «адміністративне правопорушення» є нагальним і потребує чіткого нормативно-правового вирішення в цілях забезпечення адекватної реакції законодавця на вчинення протиправних діянь. Враховуючи позиції науковців, законодавців, практиків, ми пропонуємо наступну градацію: усі протиправні діяння, тобто такі, що суперечать праву, його нормам, закону позначати як «правопорушення». За критерієм ступеня суспільної небезпеки діяння доцільно виділяти групи правопорушень:

- 1) злочини, тобто діяння, які мають найбільший ступінь суспільної небезпеки;
- 2) кримінально-правові проступки меншої суспільної небезпеки, яким не притаманні ознаки злочинного діяння;
- 3) адміністративні проступки.

Також проступки можуть вчинятися і в інших сферах суспільних правовідносин і, відповідно, слід виокремлювати цивільні, трудові, конституційні проступки тощо.

Таким чином, у сукупності всіх можливих правопорушень ми пропонуємо виділяти злочини та проступки, які, своєю чергою, слід розрізняти за сферою суспільних відносин, де завдано шкоди. Такий підхід є найбільш логічним з огляду на сутність досліджуваних понять, однак водночас його реалізація потребує внесення відповідних поправок у вітчизняні законодавчі акти, зокрема КК України, Кодекс України про адміністративні правопорушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративне деліктне законодавство : Зарубіжний досвід та пропозиції реформування в Україні / автор-упорядник О.А. Банчук. – К. : Книги для бізнесу, 2007. – 912 с.
2. Андриенко В.А. Уголовная ответственность: понятие, проблемы реализации и половозрастная дифференциация: монография / под. ред. Ю. Е. Пудовочкина; с предислов. М. М. Бабаева. – М. : Юрлитинформ, 2006. – 384 с.
3. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія / Ю.В. Баулін. – Київ: Атіка, 2004. – 296 с.
4. Бернер А.Ф. Учебник немецкого уголовного права (Часть Общая). Т. 1. По изданию 1867 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://allpravo.ru/librali/doc101p0/instrum3264/print3410.html> (дата обращения: 26 окт. 2016 г.).
5. Богатирьев І.Г. Кримінальна відповідальність як сучасна проблема кримінального права України / І.Г. Богатирьев, А.В. Савченко // Підприємництво, господарство і право. – 2016. - № 2. – С. 133–137.
6. Божко И. Преступление или правонарушение / И. Божко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zn.ua/finances/prestuplenie-ili-pravonarushenie-288501_.html
7. Борисов В. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів / В. Борисов, О. Пащенко // Вісник академії правових наук України. – № 3 (42). – 2005. – С. 180–190.
8. Борисов В. І. Склад злочину як правова модель / В. І. Борисов // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. - № 1. – С. 254-256.
9. Брич Л. П. Роль складу злочину у розмежуванні в кримінальному праві / Л. П. Брич // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. - №1. – С. 267-269.

10. Будзинский С. Начала уголовного права. В.: 1870. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://allpravo.ru/librali>.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2009. – 1736с.
12. Вереша Р. В. Вина (коментар до ст. 23 КК України) / Р. В. Вереша // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 3. – С. 39-45.
13. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Навч. посібник / Р. В. Вереша. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 960 с.
14. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 2 лютого 2018 р. у справі № 755/958/18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72021794>
15. Вирок Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 13 березня 2018 року у справі № 159/590/18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72673162>
16. Вирок Новоайдарського районного суду Луганської області від 5 квітня 2018 року у справі № 419/3944/17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73229838>
17. Вознюк А. А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів / А. А. Вознюк // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. - № 1. – С. 154-160.
18. Галушко Б. С. Класифікація злочинів у зарубіжному законодавстві / Б. С. Галушко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2014. – Вип. 29(2). – С. 120-123.
19. Галушко Б. С. Поняття злочину в кримінальному праві України / Б. С. Галушко // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 68. – С. 591-597.
20. Галушко Б. С. Ступінь суспільної небезпечності як критерій класифікації злочинів / Б. С. Галушко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2015. – Вип. 34(3). – С. 19-22.

21. Гонтарь И.Я. Преступление и состав преступления как явление и понятие в уголовном праве / И.Я. Гонтарь. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1997. – 200 с.
22. Грекова О. О. Проблема класифікації злочинів у Кримінальному кодексі України / О. О. Грекова, А. О. Зозуля // Молодий вчений. – 2017. - № 11. – С. 851-855.
23. Гриненко І. О. Філософські та логічні засади класифікацій злочинів / І. О. Гриненко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2016. – Вип. 40(2). – С. 76-81.
24. Грищук В. К. Суспільно небезпечна поведінка людини як кримінально-правова категорія / В. К. Грищук // Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 жовт. 2015 р. / редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Харків : Право, 2015. – С. 38–42.
25. Дудоров О.О. Кримінальне право : навч. посіб. / О.О. Дудоров, М.І. Хавронюк ; за заг. ред. М. І. Хавронюка. – Київ: Ваіте, 2014. - 944 с.
26. Ефремов А.Ф. Принципы законности и проблемы их реализации / А.Ф. Ефремов. – Тольятти : Изд-во Тол-ПИ, 2000. – 298 с.
27. Жеребкін В.Є. Логіка : підручник / В.Є. Жеребкін. 9-те вид., стер. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2006. – 255 с.
28. Заруба В. М. Держава і право Київської та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII ст. – початок XIV ст.) : навчальний посібник. – К. : Істина, 2007. – 128 с.
29. Іванов В. М. Історія держави і права України : навч. посіб. / В.М. Іванов. – К. : Атіка, 2007. – 728 с.
30. Кадников Н.Г. Квалификация преступлений и вопросы судебного толкования: теория и практика : [учеб. пособ.] / Н.Г. Кадников. – М. : Норма, 2003. – 144 с.

31. Кодекс України про адміністративні правопорушення 07.12.1984 р. № 8073-Х [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

32. Кодекс України про адміністративні правопорушення: науково-практичний коментар / [Р.А. Калюжний, А.Т. Комзюк, О.О. Погрібний та ін.]. – [2-ге вид.]. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 655 с.

33. Коліушко І.Б. До проблеми відмежування адміністративних проступків від проступків, що підпадають під юрисдикцію суду / І.П. Голосніченко, І.Б. Коліушко // Право України. – 2001. - №3. – С. 39-42.

34. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен / В.К. Колпаков. – Київ : Юрінком Інтер, 2004. – 528 с.

35. Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 04.11.1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

36. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

37. Копейчиков В. В. Теорія держави та права / В. В. Копейчиков. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 340 с.

38. Копейчиков В.В. Правознавство / В.В. Копейчиков. – К.: Юрінком Інтер – 2003. – 736 с.

39. Копотун І. М. Проблеми відмежування правопорушень від злочинів у сфері громадського порядку / І. М. Копотун, М. В. Рудик // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2014. - № 4. – С. 248-256.

40. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. / Коржанський М. Й. – [Вид. 3-тє доповн. та переробл.]. – К. : Атіка, 2007. – 592 с.

41. Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину : монографія / Коржанський М. Й. – Д. : Юрид.акад. МВС ; Ліра ЛТД, 2007. – 252 с.
42. Криминология: Учебник / И. Я. Козаченко, К. В. Корсаков. – М., 2011. – 304 с.
43. Криминология: Учебник / Под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – М., 2005.
44. Криминология: Учебник для вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. – М., 2007. – 912 с.
45. Кримінальне право України. Загальна частина : [навчальний посібник] / [В. М. Трубников, Я. О. Лантінов, О. М. Храмцов та ін.; за заг. ред. В. М. Трубникова. – Харків : вид. ХНУ, 2012. – 344 с.
46. Кримінальне право України. Загальна частина : [підруч.] / Александров Ю. В., Антипов В. І., Володько М. В. та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – [5-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – 408 с.
47. Кримінальне право України: Загальна частина : [підруч.] / Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
48. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
49. Кримінальний кодекс УРСР від 1927 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.twirpx.com/file/2126134/>
50. Кримінальний кодекс УРСР від 28.12.1960 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2001-05>
51. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
52. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений / В.Н. Кудрявцев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : «Юристъ», 2004. – 304 с.

53. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2002–2014 рр.) : монографія / О. Г. Кулик, І. В. Наумова, А. А. Бова. – К. : ДНДІ МВС України, 2015. – 364 с.

54. Кульчицький В. С. Історія держави і права України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – 624 с.

55. Купар Д. Ю. Кримінальна відповідальність у системі заходів кримінально-правового характеру: поняття, ознаки та види / Д. Ю. Купар // Прикарпатський юридичний вісник. – 2017. – Вип. 6(2). – С. 135-139.

56. Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений / Б.А. Куринов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 184 с.

57. Курс уголовного права : в 2-х т. / Том 1. Общая часть. Учение о преступлении / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. – Москва : ИКД «Зерцало-М», 2002. – 464 с.

58. Лантінов Я. О. Класифікація складів злочинів за предметом злочину / Я. О. Лантінов // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2007. - № 36. – С. 133-143.

59. Литвинов О. М. Поняття і класифікація причин та умов, що сприяють вчиненню злочину / О. М. Литвинов // Форум права. – 2008. - № 2. – С. 323-327. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index

60. Соболев О. І. Класифікація злочинів та питання формування кримінального проступку / О. І. Соболев // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2011. - № 4. – С. 358-367.

61. Мальцев В.В. Категория «общественно опасное поведение» и ее уголовно-правовое значение / В.В. Мальцев // Государство и право. – М. : Наука, 1995. -№9. – С. 52-59.

62. Манжула А. А. Генеза поняття «проступок» у законодавстві України // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – Випуск 4. – С. 113-119.

63. Митрофанов І.І. Кримінальне право України. Загальна частина / І. І. Митрофанов. – Кременчук : Вид. ПП Щербатих О. В., 2009. – 632 с.

64. Навроцький В. О. Склад злочину: юридична фікція чи правова реальність? / В. О. Навроцький // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 1. – С. 237-239.

65. Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації / В.О. Навроцький. – К. : Атіка, 1999. – 464 с.

66. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Відпов. ред. С. С. Яценко. – [4-те вид., переробл. та доповн.]. – К. : А.С.К., 2005. – 848 с.

67. Паньонко І. М. Склад злочину за Руською Правдою / І. М. Паньонко, В. А. Коваль // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2011. – Вип. 7. – С. 220-222.

68. Петков С.В. До питання про співвідношення дефініцій «публічний проступок» та «адміністративний проступок» / С.В. Петков // Юридичний журнал. – 2010. - № 9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://justinian.com.ua/print.php?id=3695>.

69. Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 19.09.2018 № 7279-д. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63928

70. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63928

71. Правова доктрина України: у 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареева та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 1240 с.

72. Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів : рішення Ради національної безпеки і оборони 15.02.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0009525-08>

73. Рарог А.И. Проблемы квалификации преступлений по субъективным признакам / И.А. Рарог. – М. : Проспект, 2015. – 239 с.

74. Рудковська М. Р. Значення об'єктивної сторони складу злочину для характеристики суспільної небезпеки діяння / М. Р. Рудковська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична. – 2017. – Вип. 2. – С 334-342.

75. Рябчинська О. П. Значення складу злочину для кримінально-правової кваліфікації / О. П. Рябчинська // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. - №1. – С. 264-266.

76. Савченко А. В. Склад злочину: проблеми визначення конструктивних елементів та ознак / А. В. Савченко // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. - № 1. – С. 261-263.

77. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления / А. Н. Трайнин. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books>

78. Сметаніна Н. В. Злочинність та її прояви: питання класифікації / Н. В. Сметаніна // Публічне право. – 2013. - № 2. – С. 151-157.

79. Сташис В. В. Передача на поруки и некоторые вопросы советского уголовного права / В. В. Сташис // Об усилении роли общественности в укреплении социалистического правопорядка. – Харьков, 1961. – С. 27–30.

80. Стрельцов Є. Л. Об'єкт і кваліфікація злочинів / Є. Л. Стрельцов // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. - №1. – С. 131-134.
81. Стрельцов Є. Л. Склад злочину: традиційне та нове / Є. Л. Стрельцов // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. - №1. – С. 250-253.
82. Таганцев Н.С. Русское уголовное право: лекции: в 2 т. Т. 1. Часть Общая. М., 1994.
83. Тарарухин С.А. Теория и практика квалификации преступлений : [научн.-практ. пособ.] / С.А. Тарарухин. – К. : ВНИИ МВД СССР, 1978. – 173 с.
84. Терлюк І.Я. Огляд історії кримінального права України. Навчальний посібник. – Львів: Ліга-Прес, 2007. – 92 с.
85. Тихий В. П. Підстава кримінальної відповідальності / В. П. Тихий // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. - № 1. – С. 244-245.
86. Ус О.В. Кваліфікація злочинів: сутність та поняття / О.В. Ус // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – № 1106. Серія «Право». – Вип. 17. – Х. : ХНУ, 2014. – С. 171–175.
87. Ус О.В. Склад злочину як підстава кримінально-правової оцінки вчиненого діяння / О.В. Ус // Visegrad Journal On Human Rights. – 2016. - №4/2. – С. 196-201.
88. Федотова Г. В. Критерії відмежування кримінального проступку від злочину та адміністративного правопорушення / Г. В. Федотова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2016. – Вип. 38(2). – С. 91-94.
89. Фесенко Є. В. Проблеми структури об'єкта як елемента складу злочину / Є. В. Фесенко // Вісник Академії адвокатури України. - 2009. - № 1. - С. 234-236.
90. Хавронюк М. Поняття злочинного діяння за законодавством Європейських країн / М. Хавронюк // Підприємство, господарство і право. – 2004. – № 9.

91. Чекмарьова І. М. Місце поняття «кримінальний проступок» серед понять «кримінальний злочин» та «адміністративне правопорушення» / І. М. Чекмарьова // Південноукраїнський правничий часопис. – 2014. - № 4. – С. 218-220.
92. Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження : монографія / В. В. Шаблистий. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ : Ліра ЛТД, 2015. – 420 с.
93. Шаблистий В. В. Категорія суспільної небезпеки (небезпечності) у кримінальному праві України: данина традиціям чи необхідність новацій? / В. В. Шаблистий // Кримінальне право: традиції та новації : матеріали Міжнар. круглого столу, присвяченого 90-літтю з дня народження видатного вченого, героя України, академіка В. В. Сташиса (9–10 липня, 2015 р., м. Полтава). – Полтава-Харків, 2015. – С. 103–106.
94. Шаблистий В. В. Спроба критичного переосмислення суспільної небезпечності злочину, проступку, правопорушення / В. В. Шаблистий // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовтня 2013 р. / редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Харків : Право, 2013. – С. 225–230.
95. Шаблистий В. В. Суспільна небезпека (небезпечність) у кримінальному праві в епоху постмодерну / В. В. Шаблистий // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2015. - № 3. – С. 112-124.
96. Шаблистий В. Об'єктивне ставлення у вину в суб'єктивній кримінальній відповідальності / В. Шаблистий // Юридична Україна. – 2013. - № 2. – С. 101-105.
97. Шапченко С. Д. Склад злочину як кримінально-правовий феномен: сутність та основні форми існування / С. Д. Шапченко // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 1. – С. 240-243.
98. Шестопалова Л. М. Ідентифікація злочинів у масиві правопорушень як об'єкта запобігання / Л.М. Шестопалова // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2012. – Випуск 4. – С. 92-98.

99. Юридична енциклопедія : в 6 т. / під ред. Ю.С. Шемшученка (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енциклп.», 1998. – Т. 5-е -2003. – 736 с.
100. Ященко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія / А.М. Ященко. – Харків : НікаНова, 2014. – 388 с.
101. Ященко А. М. Класифікація злочинів: деякі аспекти законодавчої регламентації / А. М. Ященко // Юридична наука. – 2011. - № 1. – С. 139-144.